Школьный учебник
«Татарский язык»

КҮҢЕЛЛЕ ТАТАР ТЕЛЕ

Р.З. Хайдарова, Р.Л. Малафеева

ТАТАР ТЕЛЕ

8 класс

издательство
«Татармультфильм»

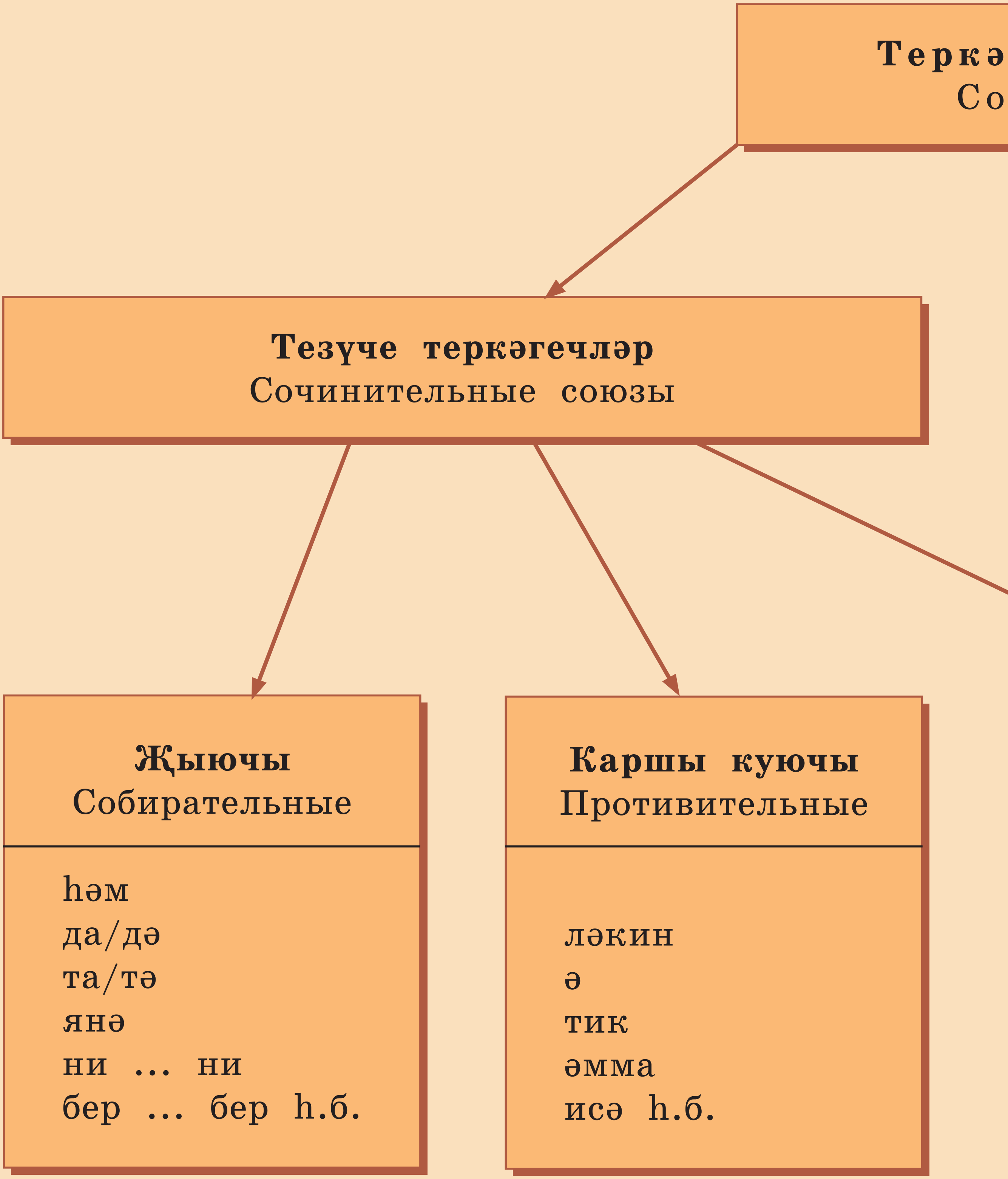
Теркә
Со
Тезүче теркәгечләр
Сочинительные союзы
Җыючы
Собирательные
һәм
да/дә
та/тә
янә
ни … ни
бер … бер һ.б.
Каршы куючы
Противительные
ләкин
ә
тик
әмма
исә һ.б.

гечләр
юзы
Иярткүче теркәгечләр
Подчинительные союзы
Бүлүче
Разделительные
я
яки
яисә
әле
әллә һ.б.
чөнки
әгәр
гүя
ягъни
ки
гәрчә һ.б.

Р.З. Хәйдәрова, Р.Л.Малафеева

ТАТАР ТЕЛЕ

8

СИГЕЗЕНЧЕ СЫЙНЫФ

РУС ТЕЛЕНДӘ ТӨП ГОМУМИ БЕЛЕМ БИРҮ
ОЕШМАЛАРЫ ӨЧЕН ДӘРЕСЛЕК
(ТАТАР ТЕЛЕН ӨЙРӘНҮЧЕ УКУЧЫЛАР ӨЧЕН)

ДӘРЕСЛЕК Е.И.ПАССОВНЫҢ
КОММУНИКАТИВ ТЕХНОЛОГИЯ КОНЦЕПЦИЯСЕНӘ
НИГЕЗЛӘНӘ

КАЗАН
«ТАТАРМУЛЬТФИЛЬМ» НӘШРИЯТЫ
2015

Р.З. Хайдарова, Р.Л.Малафеева

ТАТАРСКИЙ ЯЗЫК

8

ВОСЬМОЙ КЛАСС

УЧЕБНИК ДЛЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ ОСНОВНОГО ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ С ОБУЧЕНИЕМ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ (ДЛЯ ИЗУЧАЮЩИХ ТАТАРСКИЙ ЯЗЫК)

НА ОСНОВЕ КОНЦЕПЦИИ КОММУНИКАТИВНОЙ ТЕХНОЛОГИИ Е.И.ПАССОВА

КАЗАНЬ
ИЗДАТЕЛЬСТВО «ТАТАРМУЛЬТФИЛЬМ»
2015

УДК 811.512.145(075)
ББК 81.632.3я72
Х18

Учебник «Татар теле» 8 класс (Р.З. Хайдарова, Р.Л. Малафеева) включен в Федеральный перечень учебников, рекомендуемых к использованию при реализации имеющих государственную аккредитацию образовательных программ начального, основного общего образования, на основании Экспертных заключений:

- Российская академия образования № 535 от «8» апреля 2015 г. (научная экспертиза учебников).
- Российская академия образования № 514 от «8» апреля 2015 г. (педагогическая экспертиза учебников).
- Некоммерческое партнерство «РОССИЙСКИЙ КНИЖНЫЙ СОЮЗ» № 1109 от «10» апреля 2015 г. (общественная экспертиза учебников).
- Министерство образования и науки Республики Татарстан № 3701/15-4 от «10» апреля 2015 г. (этнокультурная и региональная экспертиза учебников).

Линейки учебников «Татар теле» («Татарский язык») (1-4 классы, 5-9 классы) издательства «Татармультфильм» входят в Федеральный перечень учебников, рекомендуемых к использованию при реализации имеющих государственную аккредитацию образовательных программ начального, основного общего образования.

Условные обозначения

— начало урока

— запомни

— вспомни

Хайдарова, Р.З. и др.

Х18 Татарский язык. 8 класс: учебник для образовательных организаций основного общего образования с обучением на русском языке (для изучающих татарский язык) / Р.З. Хайдарова, Р.Л. Малафеева. — Казань: Татармультфильм, 2015. — 96 с.: ил. — (Татар теле). — ISBN 978-5-906508-06-05.

ISBN 978-5-906508-06-05

УДК 811.512.145(075)
ББК 81.632.3я72

© Хайдарова Р.З., Малафеева Р.Л., 2015
© Издательство «Татармультфильм», 2015
Все права защищены

Яңа уку елы котлы булсын!

Кадерле укучылар!

Менә яңа уку елы башланды. Сез татар теле өйрәнүне дәвам итәсез. Дәреслек сезгә бу хезмәтегездә зур ярдәмче булыр. Дәреслек эчтәлеге аша сез үзегезне борчыган проблемаларга җавап эзләрсез, яшьтәшләрегез белән фикерләшерсез, хис-тойгыларыгызны уртаклашырсыз. Сезне яңа хикәяләр, яңа геройлар, яңа образлар көтә.

Дәреслек татар теле грамматикасы буенча белемнәрегезне киңәйтергә ярдәм итәр. Татарстанда татар һәм рус телләре — дәүләт телләре. Ике дәүләт телен дә белү — сезнең өчен гаять әһәмиятле, кызыклы, кирәкле гамәл. Татар теле ярдәмендә сез туган илебезне яратырга, дус яшәргә, кешеләрне хөрмәт итәргә өйрәнерсез. Уңышлар сезгә!

КҮП УКЫГАН КҮП БЕЛЕР

1—2 нче дәресләр

1. Укытучыларны, укучыларны, дусларыгызны Белем бәйрәме белән котлагыз.

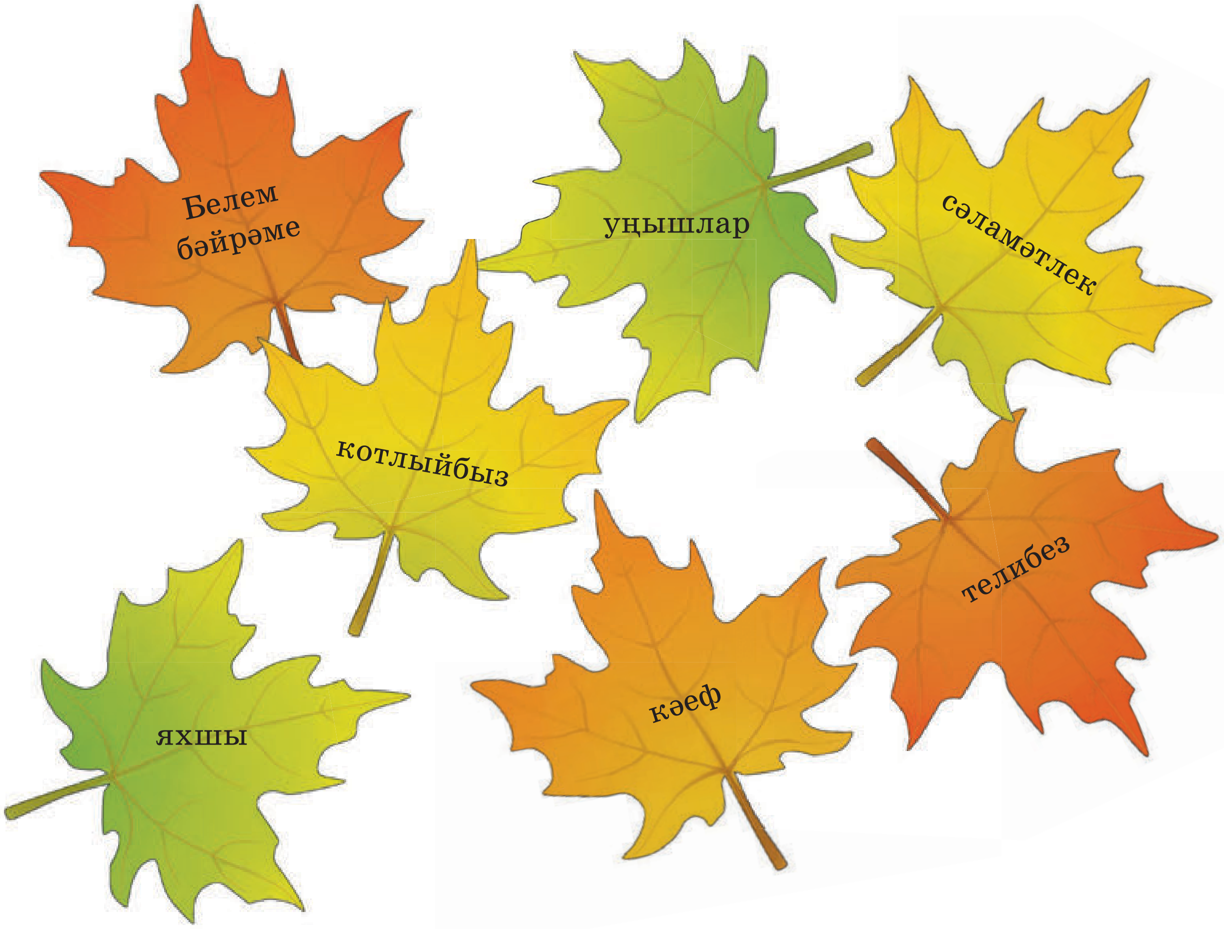

2. Укучы өстәлендә нинди уку-язу әсбаплары бар?

3. Используя названия предметов на рисунке к упражнению 2,

— попросите дать эти учебные принадлежности;
— узнайте у друга, есть ли у него эти учебные принадлежности;
— спросите у него, нужны ли ему эти учебные принадлежности;
— узнайте у друга, купил ли он эти учебные принадлежности.

4. Диалогка төшеп калган репликаларны куегыз, сөйләшергә өйрәнегез.

— Лена, син искиткеч матур кофта кигәнсең!

— ... . ?

— Әйе, мин дә яңа костюм алдым. Ә син китаплар алдыңмы әле?

— ... .

— Бүген расписаниедә сезнең нинди дәресләр бар?

— ... .

— Ярый, мин сине көтәрмен.

5. Как скажете о том, что:

— вы соскучились по школе, друзьям;
— школа ждёт своих друзей;
— у вас новый классный руководитель;
— вы начали изучать новые предметы;
— вы получили новые учебники?

6. Спросите у друга:

— каким уроком будет английский язык;
— в каком кабинете будет урок татарского языка;
— сколько уроков будет завтра;
— будет ли сегодня урок литературы;
— раздали ли учебники.

7. **Исегезгә төшерегез!**

Исемнәрнең тартым белән төрләнеше
Имена существительные с аффиксами принадлежности

Зат	Тартыкка беткән исемнәр	Сузыкка беткән исемнәр
I зат	карандаш-ым дәфтәр-ем	хата-м җилкә-м
II зат	карандаш-ың дәфтәр-ең	хата-ң җилкә-ң
III зат	карандаш-ы дәфтәр-е	хата-сы җилкә-се

8. Шигырьне укыгыз, тартымлы исемнәрне билгеләгез, тәрҗемә итегез.

Мәктәбем

Елмая тәрәзәләре,
Түрләре — колач җәйгән.
Улларын көтә мәктәбем,
Уллары — кайта җәйдән...

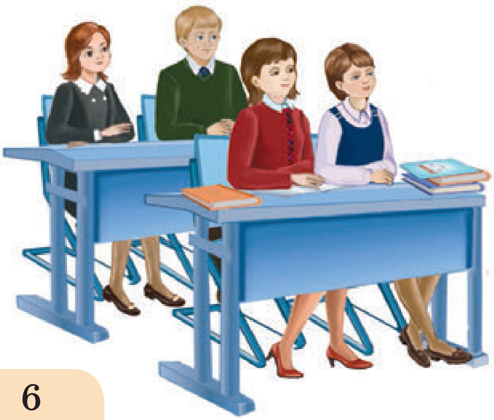

И мәктәбем, мәктәбем,
Син — шатлыгым, син — ямем.
Синдә күрдем, синдә белдем
Туганлык, дуслык тәмен.

Синдә тәүге укытучым,
Тәүге куанычларым.
Сиңа минем, и мәктәбем,
Гомерлек бурычларым...

Р. Вәлиева

түрләре — передний угол, гостиная
колач җәйгән — здесь: встречает с распростёртыми руками
ямь — прелесть, красота
тәүге — первый
куаныч — радость, восторг
гомерлек бурыч — долг на всю жизнь

9. Шигырьдән түбәндәге фикерләргә туры килгән юлларны табып укыгыз.

1. Җәйге каникуллардан соң укучылар мәктәпкә баралар.
2. Мәктәптә укучыларга рәхәт.
3. Мәктәп укучыларга белем бирә.
4. Укучылар мәктәпкә бурычлы.

10. Җөмләләрне тәрҗемә итегез.

а) 1. Я знакомлюсь со школой. 2. Я знакомлюсь с классным руководителем. 3. Я знакомлюсь с новыми учебниками. 4. Я знакомлюсь с новыми одноклассниками.

б) 1. Я в долгу перед родителями. 2. Я в долгу перед друзьями. 3. Я в долгу перед Родиной. 4. Я в долгу перед учителями.

11. Җөмләләрне дәвам итегез. Үзегез төзегән җөмләләргә сораулар куегыз, үзара сөйләшегез.

1. 1 нче сентябрьдә укулар башлана, шуңа күрә ... . 2. 1 нче сентябрьдә без мәктәпкә киләбез, чөнки ... . 3. 1 нче сентябрьдә күңелле, чөнки ... . 4. Мин мәктәпкә бурычлы, чөнки ... . 5. Мин укытучыга бурычлы, чөнки ... . 6. Без укытучыларга бурычлы, шуңа күрә ... .

3—5 нче дәресләр

1. Атна көннәрен тәртип буенча әйтегез.

2. Бер атнага дәрес расписаниесе төзегез.

Дәрес расписаниесе
8 нче класс

Дүшәмбе	
1	Татар теле
2	Физкультура
3	Алгебра
4	Геометрия
5	Тарих
6	

Сишәмбе	
1	
2	
3	
4	
5	
6	

Чәршәмбе	
1	
2	
3	
4	
5	
6	

Пәнҗешәмбе	
1	
2	
3	
4	
5	
6	

Җомга	
1	
2	
3	
4	
5	
6	

Шимбә	
1	
2	
3	
4	
5	
6	

3. Узнайте у друга:

— какие уроки по расписанию в понедельник;
— сколько уроков в субботу;
— как зовут учительницу английского языка.

4. Текстны укыгыз. Эчтәлеген бер-берегезгә сөйләгез.

Беренче сентябрь — мәктәптә иң күңелле көн. Укучылар да, ата-аналар да, укытучылар да бәйрәмчә киенгәннәр. Укучыларның кулларында матур чәчәк букетлары. Алар, әлбәттә, хөрмәтле кешеләргә — укытучыларга. Укучылар бер-берсен сагынганнар. Алар җәйге истәлекләре белән уртаклашалар.

5. 4 нче күнегүдән файдаланып, таблицаны тутырыгыз.

Исем	Сыйфат	Фигыль	Рәвеш

6. **Исегезгә төшерегез!**

Хикәя фигыль

Хәзерге заман	Үткән заман		Киләчәк заман	
	билгеле	билгесез	билгеле	билгесез
-а/-ә **-ый/-и**	**-ды** **-де** **-ты** **-те**	**-ган** **-гән** **-кан** **-кән**	**-ачак/-әчәк** **-ячак/-ячәк**	**-р** **-ыр/-ер** **-ар/-әр**
кайт-а кит-ә җырл(а)-ый сөйл(ә)-и	кайт-ты кит-те җырла-ды сөйлә-де	кайт-кан кит-кән җырла-ган сөйлә-гән	кайт-ачак кит-әчәк җырла-ячак сөйлә-ячәк	кайт-ыр кит-әр җырла-р сөйлә-р яз-ар

7. Бирелгән фигыльләрне үрнәк буенча үзгәртегез, тәрҗемә итегез.

Үрнәк: бар — бара — барды — барган — барачак — барыр.

Укы, бел, бул, ал, яса, сөйлә, соңга кал, бир, дәвам ит, өйрән, тор.

8. У вашего друга очень красивый букет цветов. Скажите комплимент, чтобы ему было приятно.

9. Как вы спросите:

— какую оценку получила одноклассница;
— как она отдохнула летом;
— с кем сидит Ляля;
— с кем будет сидеть Алсу;
— каким уроком будет алгебра?

10. Схемалар буенча диалоглар төзегез.

а) — сәламләү
— җавап сәламләү, комплимент
— сорау
— раслау

ә) — сорау
— каршы сорау
— җавап
— җавап

Т е м а: җәйге ял.

11. Шигырьне укыгыз. Малайлар җәйне ничек үткәргәннәр?

Безнең йорт малайлары

Өч сикереп, бер атлап,
Чыктык ишегалдына:
Сагынышкан Сашалар,
Азат, Фәрит бар монда.

Фәрит кайткан Кубадан,
Азат кайткан Алжирдан,
Әтиләре эшләгән
Дөньядагы бар җирдән!

Океан-диңгезләр кичкән
Гитара чирттерәләр,
Испанча да, французча да
Җырларны сиптерәләр!

Открыткалар — әкәмәт,
Карыйбыз өелешеп,
Сувенирлар — галәмәт,
Бүләбез сөенешеп.

Хосе, Әхмәтләр белән
Төшкән фотолар да күп,
Кочаклашып басканнар
Менә шулай, безнең күк.

Ш. Галиев

сагынышкан — соскучившиеся
сиптерәләр — здесь: поют, исполняют
әкәмәт — чудный
өелешеп — сгрудившись
сөенешеп — обрадовавшись
безнең күк (кебек) — как мы

12. Хикәядәге җөмләләрне туры тәртиптә үзгәртеп укыгыз. Ничек уйлыйсыз, шигырьдә җөмләләр һәрвакытта туры тәртиптә генә була аламы?

Ү р н ә к: Өч сикереп, бер атлап, чыктык ишегалдына.
Ишегалдына өч сикереп, бер атлап чыктык.

13. Бу раслаулар дөресме? Җөмләләрнең эчтәлеге буенча сораулар уйлагыз.

— Малайларның әти-әниләре чит илдә эшли.
— Азат Алжирдан кайткан.
— Саша Кубадан кайткан.
— Фәрит Испаниядән кайткан.
— Малайлар пианинода уйный.
— Малайлар гитарада уйный.
— Малайлар испанча, французча җырлыйлар.
— Малайлар фотога төшмәгәннәр.
— Малайлар сувенирлар алып кайтканнар.
— Малайлар чит ил кешеләре белән фотога төшмәгәннәр.

14. Сорауларга җавап бирегез. Шигырьнең эчтәлеген сөйләргә өйрәнегез.

1. Малайларның әтиләре кайда эшли?
2. Малайлар нинди илләрдә булганнар?
3. Алар нинди телләрдә җырлый беләләр?
4. Алар нәрсәләр карыйлар?
5. Малайлар кемнәр белән фотога төшкәннәр?

15. Как скажете, что:

— ваш друг отдохнул на Кубе;
— отец вашего друга приехал из Алжира;
— вы смотрели все вместе летние фотографии друзей?

16. Шигырь эчтәлеге буенча диалоглар төзегез, үзара сөйләшегез.

6—7 нче дәресләр

1. **Исегезгә төшерегез!**

Билгесез үткән заман
Прошедшее неопределённое время

Прошедшее неопределённое время (билгесез үткән заман) глагола употребляется тогда, когда речь идёт о прошедших событиях, в которых говорящий сам не участвовал. Оно образуется присоединением к основе глагола аффиксов:

1) **-ган/-гән**, если основа глагола оканчивается на гласный или звонкий согласный звук:
уйла-**ган** — думал (оказывается),
күр-**гән** — видел (оказывается);

2) **-кан/-кән**, если основа глагола оканчивается на глухой согласный звук:
кайт-**кан** — вернулся (оказывается),
кит-**кән** — ушёл (оказывается).

Билгесез үткән заман хикәя фигыльнең зат-сан белән төрләнеше

Зат Лицо	Берлек санда	Күплек санда
I	**-мын/-мен** яз-ган-мын — я писал кил-гән-мен — я пришёл	**-быз/-без** яз-ган-быз — мы писали кил-гән-без — мы приходили
II	**-сың/-сең** яз-ган-сың — ты писал кил-гән-сең — ты пришёл	**-сыз/-сез** яз-ган-сыз — вы писали кил-гән-сез — вы приходили
III	**—** яз-ган — он писал кил-гән — он пришёл	**-нар/-нәр** яз-ган-нар — они писали кил-гән-нәр — они приходили

2. Түбәндәге фигыльләрне зат-сан белән төрләндерегез.

Оныткан, яткан, әзерләгән.

3. Җөмләләрне тәрҗемә итегез.

1. Мин кичә бик тиз йоклап киткәнмен.
2. Хоккей уйнарга соңга калганмын.

3. Безгә Наил килгән, ә мин йоклаганмын.
4. Әби мин яраткан ашны пешереп куйган.
5. Син кичә миңа шалтыраткансың.

4. Диалогларны үзара сөйләшегез.

1. — Мин сиңа кичә шалтыраттым. Син телефоныңны алмадың.
— Мин кичә арыган идем. Мин йоклаганмын.

2. — Әбием, мин кайттым.
— Ярый, улым. Әйдә ашарга утыр.
— Ярый, әбием. Минем бик ашыйсым килә.
— Мин ашны бүләм.
— И әбием, син мин яраткан ашны пешергәнсең, рәхмәт сиңа.
— Тәмле булсын, улым.

5. Җөмләләрне укыгыз, фигыльләрнең заманнарын билгеләгез. Җөмләләрнең эчтәлеге буенча сораулар уйлагыз.

1. Мин мәктәптән кайттым һәм дәрес әзерләргә утырдым. 2. Кичке ашны ашагач, мин йоклап киткәнмен. 3. Мультфильмнан соң кино башланган. 4. Тиздән мәктәптә укулар башланачак. 5. Укытучы апа мәсьәләне Наилдән сорады. 6. Наил мәсьәләне чишәргә онытман.

6. Түбәндәге фигыльләрне таблицага урнаштырыгыз. Алар белән җөмләләр төзегез.

Хәзерге заман хикәя фигыль, I зат, берлек сан	Билгеле үткән заман хикәя фигыль, III зат, берлек сан	Билгесез үткән заман хикәя фигыль, III зат, берлек сан
утырам ...	утырды ...	утырган ...

Калдырам, онытты, ятам, килгән, башлыйм, барган, карыйм, уйнаган, кайтты, өлгерәм, йоклаган, чакырды, алмады, чишмәде.

7. Фигыльләрне үрнәктәгечә үзгәртегез.

Үрнәк: Ул утыра. Ул утырды. Ул утырган.
Ята, өлгерә, чишә, күчерә, чакыра, аңлый.

8. Тәрҗемә итегез. Фигыльләрне билгесез үткән заманда кулланыгыз.

1. Бабушка сварила мой любимый суп. 2. Вчера он пришёл поздно вечером. 3. Я забыла тетрадь дома. 4. Он списал контрольную работу у Айдара. 5. Вчера у нас было всего три урока.

9. Бу сүзләрнең антонимнарын табыгыз. Җөмләләр төзегез.

Көн, күп, ерак, зур.

10. Сообщите другу о том, что вы, оказывается:

— опоздали на урок;
— опоздали на игру — хоккей;
— уснули после фильма;
— забыли приготовить уроки;
— забыли решить задачу.

8—9 нчы дәресләр

1. Исегезгә төшерегез!

Билгеле киләчәк заман
Будущее определённое время

Если вы говорите о таком действии, в совершении которого уверены, то употребляете будущее определённое время глагола (билгеле киләчәк заман), которое образуется путём присоединения к основе аффиксов:

1) **-ачак/-әчәк,** если основа оканчивается на согласный звук (тартык аваз):
яз-**ачак** — напишет, будет писать;
кит-**әчәк** — уйдёт, будет уходить;

2) **-ячак/-ячәк,** если основа оканчивается на гласный звук (сузык аваз):
укы-**ячак** — прочитает, будет читать;
эшлә-**ячәк** — сделает, будет делать.

Билгесез киләчәк заман
Будущее неопределённое время

Если вы говорите о таком действии, в совершении которого сомневаетесь, то употребляете будущее неопределённое время глагола (билгесез киләчәк заман), которое образуется путём присоединения к основе аффиксов:

1) **-р** — к основам, оканчивающимся на гласный звук:
эзлә-**р** — поищет;

2) **-ар/-әр**, **-ыр/-ер** — к основам, оканчивающимся на согласный звук:
яз-**ар** — напишет, кит-**әр** — уйдёт,
бар-**ыр** — пойдёт, кил-**ер** — придёт.

2. Таблицаны өйрәнегез. Билгесез киләчәк заман хикәя фигыльләрнең зат-сан белән төрләнешен **исегездә калдырыгыз**.

	Берлек санда	Күплек санда
I зат	**-мын/-мен** яз-ар-мын (я буду писать); кил-ер-мен (я буду приходить; приду)	**-быз/-без** яз-ар-быз (мы будем писать; напишем); кил-ер-без (мы будем приходить; придём)
II зат	**-сың/-сең** яз-ар-сың (ты будешь писать; напишешь); кил-ер-сең (ты будешь приходить; придёшь)	**-сыз/-сез** яз-ар-сыз (вы будете писать; напишете); кил-ер-сез (вы будете приходить; придёте)
III зат	— яз-ар (он будет писать; напишет); кил-ер (он будет приходить; придёт)	**-лар/-ләр** яз-ар-лар (они будут писать; напишут); кил-ер-ләр (они будут приходить; придут)

3. Җөмләләрне тәрҗемә итегез.

1. Олег бүген дәрес әзерләмәгән, иртәгә әзерләнер инде.
2. Кичкә кадәр вакыт бар әле, дәрес әзерләргә өлгерермен.
3. Бүген иртәрәк ятармын да иртән иртәрәк торырмын.
4. Иртән иртәрәк уянырмын да дәрес әзерләрмен әле.
5. Мәсьәләне Наилдән күчерермен, ә мисалны үзем чишәрмен.
6. Син мисалны үзең чишәрсең, ә мәсьәләне чишәргә мин булышырмын.

4. 3 нче күнегүдәге җөмләләрдән билгесез киләчәк заман формасындагы фигыльләрне табыгыз, билгеле киләчәк заман формасына үзгәртегез. Җөмләләрне тәрҗемә итегез.

5. Фигыльләрне үрнәктәгечә үзгәртеп языгыз, җөмләләр төзегез.

Үрнәк: кайта — кайтачак — кайтыр; кайтам — кайтачакмын — кайтырмын.

Әзерли, ашый, ята, башлый, уяна, күчерә, уйлый, сөйли, чишә.

6. Нокталар урынына билгесез киләчәк заман формасындагы фигыльләрне языгыз.

1. Дәрес әзерләргә кино карагач ... .
2. Дәрес әзерләргә бер чынаяк чәй эчкәч ... .

3. Мәсьәләне иртән мәктәпкә баргач ... .
4. Күнегүне хоккей уйнагач ... .
5. Өй эшләрен бераз йоклап алгач ... .

7. Как напишете о том, что, возможно, завтра:

— вы сходите в гости, в библиотеку, к друзьям;
— вы поедете в деревню, в спортивный лагерь;
— он приготовит завтрак, ужин, обед;
— вы напишете письмо бабушке?

8. Диалогларга төшеп калган репликаларны өстәп языгыз.

1. — ... ?
— Бара алмыйм. Миңа өй эшләрен эшләргә кирәк.
— ... ?
— Өй эшләрен эшләгәч, әнигә булышам.

2. — ... ?
— Математикадан мәсьәлә чишәргә, рус теленнән күнегү эшләргә кирәк.
— ... ?
— Өй эшләрен эшләгәч чыгам.
— ... ?
— Сәгать дүрттә.

9. 6 нчы күнегү эчтәлегеннән һәм таблицалардан файдаланып, диалоглар төзегез, үзара сөйләшегез.

10—12 нче дәресләр

1. **Исегезгә төшерегез!**

Деепричастие (хәл фигыль) имеет признаки глагола и наречия, обозначает добавочное действие, поясняющее как, когда, почему, с какой целью совершается основное действие.

Деепричастие образуется при помощи следующих аффиксов:

-ып -еп -п	-а/-ә -ый/-и	-ганчы/-гәнче -канчы/-кәнче	-гач/-гәч -кач/-кәч
ал-**ып** (взяв) кил-**еп** (придя) аңла-**п** (понимая)	ал**а**-ал**а** (взяв) сикер**ә**-сикер**ә** (прыгая) уйл**ый**-уйл**ый** (думая) сөйл**и**-сөйл**и** (говоря)	кайт-**канчы** (пока не вернулся) кит-**кәнче** (пока не уйдёт) кил-**гәнче** (пока не придёт) ал-**ганчы** (пока не взял)	ал-**гач** (взяв, как только взял) күр-**гәч** (увидев, как только увидел) кайт-**кач** (вернувшись, как только вернулся) әйт-**кәч** (сказав, как только сказал)

2. Җөмләләрдәге сорау урынына хәл фигыль өстәп языгыз.

1. Алёна бик яхшы, (нишләп?) укый, белгәнен бер дә онытмый.
2. Институтны (нишләгәч?), укытучы булып эшли башлый.
3. Мәктәпне (нишләгәч?), ул институтка укырга керәчәк.
4. Звонок (нишләгәнче?), без өлгерәбез.
5. Берничә ел (нишләгәч?), алар тагын очраштылар.

3. Җөмләләрдә астына сызылган сүзләрне хәл фигыль белән алмаштырыгыз.

1. Ул бик нык тырышты, укыды. 2. Ул өйгә кайта, мин кибеткә китәм. 3. Ашыйм, аннан соң хоккей уйнарга китәм. 4. Кино карыйм, аннан соң дәрес әзерлим. 5. Китапханәдән китаплар алам да өйгә кайтам.

4. Как скажете о том, что:

— когда прошёл год, он вернулся;
— когда учёный умер, книги собрали в библиотеку;
— Дима старательно учится;
— собрав книги, он ушёл;
— до окончания урока вы не решили задачу?

5. Хикәяне укыгыз. Сез малайга нинди киңәшләр бирер идегез?

Өлгерәм әле...

«Бүген мәктәптән кайтам да дәресләремне әзерләргә утырам», — дигән идем. Булмады. Әни мин яраткан ашны пешереп куйган. Әби дә: «Ашау эшне калдырмый, улым», — диде. Дәрес әзерләргә кичкә кадәр вакыт бар әле. Ашны ашадым. Ә аннары, үзегез беләсез, әлбәттә, ял итәргә кирәк. Диванга барып яттым. Йокыга киткәнмен. Наил уятты. Хоккей уйнарга соңга калганмын бит. Тиз генә йөгердем. Ә дәрес? Һи-һи-и... кичкә кадәр биш тапкыр әзерләп була әле аны.

Яхшы уйнадык та соң. Өйгә караңгы төшкәч кенә кайттым. Хәзер мин бер чынаяк чәй эчеп алырмын да дәрес әзерли башлармын инде. Юк, мультфильм карагач башлармын. Мультфильмнан соң кино башланды. Зыян юк, кино карагач та өлгерәм әле. Вакыт бар бит. Тик менә фильм ахырында күзләр йомыла башлады. Юк, бүген иртәрәк ятам әле. Ә дәресләрне иртәгә иртән торып әзерләрмен. Өлгерәм ич әле.

6. Бу сүзләрне дөрес укыдыгызмы?

[қа°йта́м], [йа°ратқа́н а°ш], [а°ша́w], [қа°лды́рмы̆й], [йŏқŏға́], [уйат̄ы́], [қа°раңғы́], [чы̆найа́қ], [ба°шла́рмы̆н], [wа°қы́т], [дулқы́н], [ба°ғана́], [уқтучы́], [қәлә́м], [ризы́қ].

7. Хикәядән фигыльләрне табыгыз, таблицага языгыз.

Хәзерге заман хикәя фигыль	Билгеле үткән заман хикәя фигыль	Билгесез үткән заман хикәя фигыль	Хәл фигыль
...	...	...	...

8. Җөмләләрне дәвам итегез.

1. Бүген мәктәптән кайтам да ... . 2. Әни мин яраткан ... . 3. Әби: «Ашау эшне ...», — диде. 4. Дәрес әзерләргә ... . 5. Аш ашагач ... . 6. Наил хоккей ... . 7. Дәрес әзерләргә вакыт ... .

9. Җөмләләрне хикәя эчтәлеге тәртибендә урнаштырыгыз. Текстның эчтәлеген бер-берегезгә сөйләгез.

1. Әни мин яраткан ашны пешереп куйган. 2. Дәрес әзерләргә кичкә кадәр вакыт бар әле. 3. Диванда йокыга киткәнмен. 4. Әби: «Ашау эшне калдырмый, улым», — диде. 5. Бүген мәктәптән кайтам да дәресләремне әзерләргә утырам. 6. Ашагач, диванга барып яттым. 7. Мине Наил уятты. 8. Тиз генә хоккей уйнарга йөгердем. 9. Хоккей уйнарга соңга калганмын икән.

10. Хикәядәге билгесез үткән заман хикәя фигыльләр белән җөмләләр төзегез.

11. Малайның теләкләрен (желания) хикәя эчтәлеге тәртибе буенча урнаштырыгыз.

1. Дәрес әзерләргә мультфильм карагач тотынырмын.
2. Дәрес әзерләргә кино карагач өлгерермен.
3. Дәрес әзерләргә бер чынаяк чәй эчкәч тотынырмын.

12. А если бы желание мальчика готовить уроки было твёрдым, как изменились бы предложения 11 упражнения?

13. Диалогны иптәшегез белән сөйләшергә өйрәнегез.

— Алло, Дима, сәлам! Син футбол уйнарга барасыңмы?

— Барам, барам. Мин йоклап киткәнмен.

— Тор инде. Малайлар җыелдылар.

— 10 минуттан стадионда булам.

13—14 нче дәресләр

1. **Исегезгә төшерегез!**

Шарт фигыль

Условное наклонение

Условное наклонение выражает действие, являющееся условием для осуществления другого действия. Образуется от основы глагола при помощи аффикса **-са/-сә**: укыса́ (если прочитает), укы́маса (если не прочитает); сөйләсә́ (если расскажет), сөйлә́мәсә (если не расскажет).

2. Шарт фигыльнең зат-сан белән төрләнеш таблицасын өйрәнегез.

Берлек сан		Күплек сан	
барлык формасы	юклык формасы	барлык формасы	юклык формасы
Мин кил-сә-м бар-са-м	Мин кил-мә-сә-м бар-ма-са-м	Без кил-сә-к бар-са-к	Без кил-мә-сә-к бар-ма-са-к
Син кил-сә-ң бар-са-ң	Син кил-мә-сә-ң бар-ма-са-ң	Сез кил-сә-гез бар-са-гыз	Сез кил-мә-сә-гез бар-ма-са-гыз
Ул кил-сә бар-са	Ул кил-мә-сә бар-ма-са	Алар кил-сә-ләр бар-са-лар	Алар кил-мә-сә-ләр бар-ма-са-лар

3. Җөмләләрне тәрҗемә итегез.

а) 1. Бер чынаяк чәй эчеп алсам, дәрес әзерли башлыйм. 2. Илшат чакырса, хоккей уйнарга барам. 3. Караңгы төшсә, өйгә кайтам. 4. Укытучы апа беренче мәсьәләне Наилдән сораса, мин икенче мәсьәләне чишәм. 5. Бүген «ике»ле алмасам, иртәгә дәрес әзерләячәкмен. 6. Бүген котылсам, иртәгә дәрескә әзерләнәм дә әзерләнәм инде.

б) 1. Если папа придёт с работы пораньше, то мы пойдём на хоккей. 2. Если буду смотреть мультфильм, на подготовку уроков времени останется мало. 3. Если хорошо отдохнёшь, то легче выполнишь домашнее задание. 4. Если захочешь кушать, то на столе есть сметана и булочка.

4. 3 нче күнегүдәге җөмләләрдән фигыльләрне табыгыз, заманнарын билгеләгез.

5. 3 нче күнегү эчтәлегеннән файдаланып, диалоглар төзегез, үзара сөйләшегез.

6. Җөмләләрне дәвам итегез.

1. Мәктәптән иртә кайтсам, ... 2. Дәресләрне әзерләсәң, ... 3. Күп укысаң, ...

7. Диалогларга төшеп калган репликаларны өстәгез, үзара сөйләшегез.

1. — ... ?
— Әйе, «ике»ле алсам, кәефем китә.
— ... ?
— Ә «биш»ле алсам, миңа рәхәт, гел укыйсы килә, кәеф яхшы була.

2. — Дима, безгә киләсеңме?
— Әни рөхсәт итсә, бүген кич киләм.
— Ә көндез нәрсә эшлисең?
— ... .

8. Как скажете о том, что:

— если вы хорошо выучите урок, то получите пятёрку;
— если вы будете долго смотреть телевизор, то испортите глаза;
— если подготовитесь к урокам, то будете чувствовать себя спокойно;
— если вы будете списывать у товарища, то никогда не научитесь решать задачи?

15—16 нчы дәресләр

1. Сүзләрнең тәрҗемәсен языгыз, дөреслеген сүзлекләр белән тикшерегез.

әлбәттә — ...	мәзәк — ...
зыян — ...	күчерә — ...
иртәрәк — ...	чакыра — ...
өлгерәм — ...	ризык — ...
уяндым — ...	аңлады — ...

2. Нокталар урынына 1 нче күнегүдәге сүзләрне куеп языгыз.

1. Мәктәптән кайткач, ... , бер-ике сәгать ял итәргә кирәк. 2. Азат ... сөйләргә ярата. 3. Бүген мин ... уяндым. 4. Мин күп эшләр эшләргә ... . 5. Алсу өй эшен Азаттан ... . 6. Мин бүген бик соң ... .

3. Логик рәткә туры килмәгән сүзләрне табыгыз.

Кайтам, әзерлим, пешерәм, йоклыйм, ял итәм, уянам, иртән, барам, мәктәп, күчерәм, сөйлим.

4. Сүзләрнең логик парларын табыгыз.

иртән	чиште
караңгы	сөйли
мәсьәлә	уянды
мәзәк	төште
«ике»ле	куйды
мисал	эшләде

5. **Исегезгә төшерегез!**

Инфинитив отвечает на вопросы что делать? что сделать? **(нишләргә?)**, что не делать? что не сделать? **(нишләмәскә?)**.

Положительная форма инфинитива образуется путём присоединения к основе глагола на гласный звук аффиксов **-рга/-ргә**, к основе на согласный звук — аффиксов **-ырга/-ергә, -арга/-әргә.**

Инфинитив часто употребляется со словами:

кирәк — надо; **кирәкми** — не надо;
ярый — ладно, можно; **ярамый** — нельзя, невозможно;
мөмкин — можно; **мөмкин түгел** — невозможно, нельзя;
була — можно; **булмый** — нельзя;
тиеш — должен; **тиеш түгел** — не должен.

6. Үрнәк буенча тәрҗемәне дәвам итегез.

1. Ещё надо готовить уроки. — Әле дәрес әзерләргә кирәк.
Ещё надо поесть суп. — ... .
Ещё надо поиграть в хоккей. — ... .
Ещё надо выполнить домашнее задание. — ... .

2. Оказывается, он опоздал играть в хоккей. — Ул хоккей уйнарга соңга калган икән.
Оказывается, он опоздал смотреть фильм. — ... .
Оказывается, он опоздал сделать уроки. — ... .

3. Когда приду в школу, спишу у Марата. — Мәктәпкә баргач, Мараттан күчерермен.
Когда приду с хоккея, сделаю домашнее задание. — ... .
Когда посмотрю фильм, сделаю уроки. — ... .
Когда попью чай, начну готовить уроки. — ... .

7. Как скажете о том, что:

— до вечера ещё много времени;
— вы, наверное, до вечера успеете приготовить уроки;
— вы, наверное, утром пораньше встанете;
— вы, наверное, утром будете готовить уроки;
— вы спишете задачу у Наиля?

8. Җөмләләрне үрнәктәгечә киңәйтеп языгыз.

Мин ятам.
Мин бүген ятам.

Мин бүген иртәрәк ятам.
Мин бүген өйдә иртәрәк ятам.

Җ ө м л ә л ә р: дәрес әзерлим, мәсьәлә чишәм.

9. Диалогларга төшеп калган репликаларны өстәгез.

1. — Азат, син нигә соңга калдың?
— ... .
— Син кичә дә соңга калгансың бит.

2. — Син кичә телевизор карадыңмы?
— ... .
— Мин дә мультфильм карадым. Мультфильмнан соң кино башланды. Ә син аны карадыңмы?
— ... .
— Мин дә йокыга киткәнмен.

3. — ... ?
— Мин өй эшен күчермәдем, үзем эшләдем.
— ... ?
— Кич, кино карагач эшләдем.
— ... ?
— Бүген дә үзем эшлим.

10. Сообщите другу о том, что вы:

— уже успели подготовить уроки;
— начали готовить уроки;
— начнёте готовить уроки, когда посмотрите программу «Время»;
— сегодня не успели приготовить уроки;
— сами задачу не решили, а списали её у Айдара;
— получили «5» по татарскому языку.

17—18 нче дәресләр

1. Сүзләрнең тәрҗемәсен исегезгә төшерегез.

ещё — әле	после — соң
до — кадәр	ведь — бит
уже — инде	только — гына, генә
или — я	словно — кебек

2. «Өлгерәм әле» хикәясенең 2—3 нче абзацларын укыгыз. Икенче көнне хикәя герое белән нинди хәлләр була?

Өлгерәм әле...

(дәвамы)

Шулай иттем. Иртән иртәрәк уяндым. Уяндым гына. Тормадым. «Өй эшен, мәктәпкә килгәч, Наилдән генә күчерермен», — дип уйладым. Вакыт бар бит әле.

Мәктәптә Наил барысына да мәзәк сөйләп көлдерә иде. Каян гына сүзен таба! Бүген дә үтерде генә инде. Әле тагын сөйләргә җыенган иде. Вакыт җитмәде. Дәрес башланды.

Укытучы апа беренче мәсьәләне Наилдән сорагач, тәнем буйлап җылы-йомшак дулкын йөгерде. Димәк, Наил сөйләгәндә, мин өйгә бирелгән икенче мәсьәләне чишәм, я арткы партадагы Дамирдан күчерәм. Вакыт бар бит. Тик мин мәсьәләне укып та өлгермәдем — Наил үзенекен чиште дә бетерде. Укытучы апа икенчесенә мине чакырды. Класс алдында багана кебек басып тордым. Укытучының каләменә карыйм. Бөтен теләгем: «2»ле генә куймасын. Бүген котылсам, өйгә кайткач, дәрес әзерләргә утырырмын. Аңламады Мөршидә апа — миңа «2»ле куйды. Ә кичә физика укытучысы Кәрим абый аңлады. «Иртәгә әзерләнеп киләм», — дип, сүз бирдем. Шуңа күрә ул «2»ле куймады. Әгәр бүген дә куймаса, киләсе дәрескә әзерләнәм дә әзерләнәм инде. Бернинди ризык та капмам. Юк, тамак ялгарга кирәк булыр. «Ашау эшне калдырмый», — ди бит әбием.

В. Нуриевтан

күчерермен — спишу **куй** — здесь: поставь
үтерде — убил

3. Хикәядән шарт фигыль булган җөмләләрне табыгыз, зат-сан белән төрләнешен билгеләгез.

4. План пунктларын хикәя эчтәлеге тәртибендә урнаштырыгыз.

1. Наил такта янында мәсьәләне чишеп бетерде.
2. Өйгә караңгы төшкәч кенә кайттым.
3. Әни мин яраткан ашны пешергән.
4. Укытучы апа такта янына мине чакырды.

5. Әйтик, хикәя героеның исеме — Артур. Сез бу раслаулар белән килешәсезме?

1. Артур иртән иртәрәк уянды, ләкин тормады.
   Артур иртән иртәрәк уянды һәм торды.

2. Артур иртән иртәрәк уянды һәм дәресләрен әзерләде.
Артур иртән иртәрәк уянды, ләкин дәресләрен әзерләмәде.

3. Артур: «Өй эшен, мәктәпкә баргач, үзем эшләрмен», — дип уйлады.
Артур: «Өй эшен, мәктәпкә килгәч, Наилдән күчерермен», — дип уйлады.

4. Артур мәктәптә өй эшен эшләде.
Артур мәктәптә Наилне тыңлады, ә ул мәзәк сөйли иде.

5. Наил мәсьәләне бик озак чиште.
Наил мәсьәләне бик тиз чиште.

6. Укытучы апа икенче мәсьәләне чишәргә Наилне чакырды.
Укытучы апа икенче мәсьәләне чишәргә Артурны чакырды.

7. Укытучы Мөршидә апа Артурга «2»ле куймады.
Укытучы Мөршидә апа Артурга «2»ле куйды.

8. Артур вакытында дәрес әзерләргә үз-үзенә сүз бирде, ләкин сүзендә тора алмады.
Артур вакытында дәрес әзерләргә үз-үзенә сүз бирде һәм сүзендә торды.

6. 5 нче күнегүдәге дөрес раслауларга сораулар куегыз, дәфтәрегезгә языгыз.

7. Бу диалоглар хикәянең кайсы абзацларына туры килә? Диалогларны иптәшегез белән сөйләргә өйрәнегез.

1. — Артур, тор, әйдә урамга чыгабыз.
— Урамда малайлар бармы?
— Әйе, алар хоккей уйныйлар. Әйдә тизрәк, соңга калабыз.
— Хәзер, мин бик тиз киенәм.

2. — Улым, син ашарга утыр.
— Рәхмәт, әбием, хәзер утырам.
— Аш тәмлеме?
— Әйе, бу минем яраткан ашым.

3. — Улым, дәресләреңне әзерләдеңме?
— Юк әле, менә бер чынаяк чәй эчәм дә аннан соң әзерлим.

4. — Сезнең сыйныфта балалар мәзәкләр беләме?
— Бездә иң оста сөйләүче — Наил. Ул бик күп мәзәкләр белә.

5. — Абый, бүген «2»ле куймагыз инде, иртәгә әзерләнеп килермен.
— Сүзеңдә торасыңмы?
— Әйе, сүз бирәм.

8. Хикәянең 2—3 нче абзацларын III зат исеменнән сөйләргә өйрәнегез.

9. Диалогларга тиешле репликаларны куеп укыгыз. Иптәшегез белән сөйләшергә өйрәнегез.

1. — Әйдә урамга чыгабыз.
— ... .
— Өй эшләрең күпме?
— ... .
— Кайчан эшләп бетерәсең?
— ... .

2. — Катя, син өй эшләрен вакытында эшлисеңме?
— ... . Ә син?
— ... .?
— Юк, күчермәдем, үзем чиштем.

10. Найдите в последнем абзаце текста предложения, подтверждающие слабохарактерность героя рассказа.

11. Таблицадан файдаланып, хикәя герое турында языгыз.

Нинди укучы?	Өй эшен ничек әзерли?	Үз-үзен ничек тота?
Яхшы.	Өй эшен вакытында әзерли.	Борчыла.
Начар.	Өй эшен вакытында әзерләми.	Борчылмый.
Тырыш.	Өй эшен оныта.	Үз-үзенә сүз бирә.
Ялкау.	Көндәлеккә өй эшен яза.	Үз сүзендә тора алмый.
Игътибарлы.	Көндәлеккә өй эшен язмый.	Үз сүзендә тора.
Игътибарсыз.		

12. Әйтик, хикәя герое — тырыш, үз сүзендә торучан укучы. Хикәя ничек үзгәрер? Яңа хикәя язып карагыз.

13. Шигырьне укыгыз. Барый белән хикәя герое арасында нинди уртаклык бар?

Барый телевизор карый

Укуына күңел салмый,
Китабын кулга да алмый,
«Бүген укымый да ярый,
Иртәгә укыйм», — дип, Барый
Көн дә телевизор карый.

Карый иртән торгач та,
Карый өйлә узгач та,
Карый карап аргач та,
Ике күзе талгач та.
Китаплары көтеп арый,
Дәфтәрләре көтеп арый,
Барый телевизор карый,
Көн дә: «Бүгенгә, — ди, — ярый».

Кояш бата, ай калка,
Барый йокларга ята,
Иртәгесен сумкасына
«Ике»ле төяп кайта.
«Нәрсә карый бу Барый?» — дип,
Бөтен класс шакката.

Ә ул телевизор карый,
Карый-карый тәмам арый.
Шулай көн дә арый-арый,
«Бүгенгә, — дип, — ярый-ярый»,
Телевизор карый-карый,
Классында калды Барый...

Р.Вәлиева

өйлә — обед
аргач — устав
күзе талгач — когда устали глаза
шакката — удивляется

14. Шигырьнең эчтәлеген бер-берегезгә сөйләгез.

19 нчы дәрес

Үз-үзегезне тикшерегез!

1. Подумайте и заполните таблицу.

	Когда происходят действия?	Аффиксы к глаголам	Время глаголов
1	Действия происходят сейчас	...	...
2	Действия уже произошли	...	...
3	Действия произошли, но вы не видели	...	...
4	Действия обязательно произойдут	...	...
5	Возможно, действия произойдут	...	...

2. Сорауларга җавапны төркемнәрдә әзерләгез.

1. Сез ничек уйлыйсыз, яхшы уку җиңелме?
2. Яхшы уку өчен, нинди булырга кирәк?
3. Сез бу фикерләрнең кайсысы белән килешәсез:

— өй эшләрен иптәшеңнән дә күчерергә мөмкин;
— өй эшен эшли алмасаң, иптәшеңнән ярдәм сорарга кирәк;
— көндәлеккә һәрвакыт өй эшен язарга кирәк;
— яхшы укысаң, өй эшен эшләмәскә дә мөмкин?

4. Яхшы уку өчен, сез дустыгызга нинди киңәшләр бирер идегез? Дәфтәрегезгә языгыз.

3. Спросите у друга:

— когда он встаёт утром;
— делает ли он зарядку;
— во сколько часов начинаются уроки в школе;
— во сколько часов кончаются уроки в школе;
— во сколько часов он ложится спать.

4. Узнайте у друга:

— есть ли у него дома рабочее место;
— что у него есть на рабочем месте;
— в какое время он начинает готовить домашние задания;
— какие предметы он готовит сначала, какие — потом;
— какие уроки ему нравятся.

5. Скажите другу о том, что:

— надо всегда готовить уроки;
— нельзя забывать дневник;
— домашние задания надо записывать в дневник.

6. «Уку — энә белән кое казу» дигән мәкальне ничек аңлыйсыз? Бу мәкальнең сез укыган әсәрләр белән уртаклыгы нәрсәдә? Төркемнәрдә киңәшегез. Фикерләрегезне дәфтәргә языгыз.

МИН ҺӘМ МИНЕМ ЯШЬТӘШЛӘРЕМ

20—21 нче дәресләр

1. Сүзләрне транскрипция билгеләре белән языгыз, дөрес укырга өйрәнегез, тәрҗемә итегез. Алар сезгә алдагы хикәяне яхшырак аңларга ярдәм итәрләр.

Берәүләр, оялу, кайбер, киресенчә, тупас, аралашу, фикер, дуслашу, ябык, рәнҗү, таза, искечә.

2. Бирелгән сүзләрдән сыйфатлар ясагыз.

	-лы/-ле	-сыз/-сез
тәрбия	тәрбияле	тәрбиясез
әдәп		
мода		
игътибар		
күңел		
кирәк		

3. Сүзләрнең антоним парларын табыгыз, җөмләләр төзегез.

	?	
ябык		яңача
тупас		акрын (әкрен)
искечә		таза
искелек		әдәпле
тиз		яңалык

4. Сыйфатларны таблицага языгыз. Алар белән җөмләләр төзегез.

Тышкы кыяфәтен белдерү	Характер сыйфатларын белдерү
...	...

С ы й ф а т л а р: ябык, таза, юан, тупас, озын, кыска, аралашучан, оялчан, олы, әдәпле, кечкенә, тәрбиясез, матур, киң күңелле, киң җилкәле, гадел, озын чәчле, кыска чәчле, кара чәчле, сары чәчле.

5. Дусларыгызның тышкы кыяфәтләрен һәм характер сыйфатларын сурәтләп сөйләгез.

6. Тәрҗемә итегез, җөмләләр төзегез. Үзегез төзегән җөмләләргә сораулар куегыз.

а) 1. Таза — артык таза. 2. Озын — артык озын. 3. Ябык — артык ябык. 4. Тупас — артык тупас.

ә) 1. Дус, дуслык, дус булу, дуслаша. 2. Әдәп, әдәпле, әдәплелек, әдәпсезлек. 3. Тәрбия, тәрбияле, тәрбиялелек, тәрбиясезлек.

7. Диалогларны үзара сөйләшегез.

1. — Оля, минем белән кибеткә бар әле.
— Нәрсә аласың?
— Мин үземә күлмәк эзлим.
— Муса Җәлил урамындагы кибеттә матур күлмәкләр бик күп.
— Минем буем бик озын шул.
— Анда озын буйлы кызларга да, кечкенә буйлы кызларга да, ябык һәм таза кызларга да күлмәкләр күп.
— Ярар, шунда барыйк.

2. — Мансур, син үзең бик шаян егет. Ә дустың Айдар бер дә сөйләшми, тыныч. Сез ничек дус була аласыз?
— Айдар — бик гадел, игътибарлы, әдәпле, киң күңелле егет. Ул мине тыңлый белә. Аның белән дус булу бик рәхәт. Ул — чын дус.

8. Үрнәктәгечә тәрҗемә итегез.

Ү р н ә к: Они думают, что быть воспитанным — это не модно. — Алар әдәпле булу модада түгел, дип уйлыйлар.

1. Они думают, что быть красивым — самое большое счастье.
2. Они думают, что быть богатым — самое большое счастье.
3. Они думают, что быть воспитанным совсем нетрудно.

9. **Исегезгә төшерегез!**

укы-са — если прочитает	**укы-ма-са** — если не прочитает
әйт-сә — если скажет	**әйт-мә-сә** — если не скажет

10. Диалогларны үзара сөйләшегез.

1. — Настя, сиңа Дамир ошыймы?
— Юк, бигрәк ябык бит ул, ошамый.
— Юк, Настя, дөрес уйламыйсың. Ә нинди акыллы, тәрбияле ул Дамир.
— Әйе шул, кызларга да тупас эндәшми, булыша.

2. — Айгөл, син беләсеңме, безнең сыйныфка яңа егет килде?
— Кайдан күчкән?
— Башка шәһәрдән.
— Нинди соң ул?
— Ул бик матур, озын буйлы, кара чәчле.
— Характеры нинди?
— Белмибез әле.

11. 10 нчы күнегүдәге диалогларга охшаш диалоглар төзегез, үзара сөйләшегез.

12. Ничек уйлыйсыз, нинди кешеләр белән дуслашып була яки дуслашып булмый? Фикерләрегезне төркемнәрдә уртаклашыгыз.

Әгәр кеше

тупас
әдәпле
оялчан
киң
күңелле
усал

булса,

… .
… .
… .
… .
… .

22—23 нче дәресләр

1. Үрнәк буенча яңа сүзләр ясагыз, алар белән җөмләләр төзеп языгыз.

Ү р н ә к: әдәпле + лек — әдәплелек
тупас + лык — тупаслык

Тәрбияле, тәрбиясез, әдәпсез, оялчан, яңа, иске.

2. Ринат «Ялкын» журналына менә нинди хат язып җибәргән. Сез аның сорауларына ничек җавап бирер идегез?

Аралашу серләре

Кызык… Ни өчен берәүләрне яраталар, берәүләрне юк? Кайбер малайлар, кызлар белән күпләр дус була ала, ә кайберәүләр белән озак дуслашып булмый.

Мәктәптәге дус кызларым малайларның әдәпсез, тупас кыланышларына рәнҗиләр. Ә үзләре оялчан, кызара белә торган яисә артык ябык, я артык таза егетләрдән көләләр.

Кайбер малайларыбыз әдәпле булырга оялалар. Әдәпле булу модада түгел, дип уйлыйлар.

Минем фикеремчә, әдәпле кешеләр түгел, ә тупас, тәрбиясез кешеләр оялырга тиеш.

Ә кайбер кызлар һәм малайлар белән, киресенчә, модалы киенмәсәләр дә, аралашу рәхәт. Чөнки алар сине тыңлый беләләр, синнән көлмиләр, кимчелекләреңне гафу итә беләләр. Бәлки, мин искечә фикер йөртәмдер...

берәүләр — одни
кайберәүләр — некоторые
кыланыш — поступок, выходка
рәнҗиләр — обижаются
киресенчә — наоборот
кимчелек — недостаток

3. Тәрҗемәгә туры килгән җөмләләрне тексттан табып укыгыз.

1. Почему-то одних любят, других нет. 2. В школе некоторых моих подруг обижают выходки грубых, невоспитанных мальчиков. 3. Некоторые мальчики и девочки стесняются быть вежливыми. 4. По-моему, должны стесняться не воспитанные люди, а, наоборот, грубые, невоспитанные. 5. Потому что они тебя умеют слушать, умеют прощать твои недостатки.

4. Җөмләләрне дәвам итегез.

1. Кайбер кызлар һәм малайлар белән күпләр дус була ала, ә ... . 2. Кайбер дус кызларым малайларның ... . 3. Ә үзләре оялчан ... . 4. Минем фикеремчә, әдәпле кешеләр түгел, киресенчә, ... 5. Кайбер малайларга кызлар белән аралашу рәхәт, чөнки ... .

5. Как скажете о том, что ваш друг:

— воспитанный;
— не обижает девочек;
— не стесняется быть вежливым?

6. Сезнең фикерегез нинди? Җөмләләрне дәвам итегез.

1. Минемчә, оялчан, кызара белә торган егетләр ... . 2. Минем уйлавымча, әдәпле булу модада түгел, дип уйлау ... . 3. Әлбәттә,

модалы киемнәр белән аерылып тору ... . 4. Минем фикеремчә, кешене тыңлый белү, кимчелекләрен гафу итә белү ... .

7. Сорауларга җавап бирегез.

1. Кызлар малайларның нинди кыланышларына рәнҗиләр?
2. Шулай да кызлар нинди малайлардан көләләр?
3. Кайберәүләр үзләренең нинди сыйфатларыннан оялалар?
4. Нинди кешеләр белән аралашу җиңел?
5. Ринат искечә фикер йөртмиме?

8. Ринатның төп фикерләрен дәфтәрегезгә языгыз. Сез аның белән килешәсезме? Төркемнәрдә үзара фикерләшегез.

9. «Кайбер малайлар әдәпле булырга оялалар» дигән фикерне ничек аңлыйсыз? Үзара аралашудан нинди мисаллар китерә аласыз?

10. Как скажете о том, что:

— скромность украшает человека;
— грубость, невоспитанность не украшают людей;
— застенчивость не всегда положительная черта характера;
— грубые выходки обижают окружающих;
— твои друзья все воспитанные;
— нельзя обижать девочек;
— нельзя смеяться над недостатками людей?

24—25 нче дәресләр

1. **Исегездә тотыгыз!**

В татарском языке многие слова заимствованы из арабского и персидского языков. Например: **гаеп** — вина, **канәгать** — довольный, **гади** — обычный, **кагыйдә** — правило.

Правописание таких слов нужно запомнить.

2. Бу сүзләрне дөрес укыдыгызмы? Транскрипция билгеләре белән языгыз, алар белән җөмләләр төзегез.

Кагыйдәләр, таныш, игътибар, һаман, канәгать, гаеп, мәгънә.

3. Сүзләрнең тәрҗемәсен искә төшерегез.

1) танышу кагыйдәләре — ...
әдәп кагыйдәләре — ...
юл йөрү кагыйдәләре — ...
исәнләшү кагыйдәләре — ...

2) кайберәүләр — ...
кайчак — ...
кайдадыр — ...

3) һәрвакыт — ...
һәркайда — ...
һәркайчан — ...

4. Нокталар урынына төшеп калган хәрефләрне өстәп языгыз. Сүзләрнең язылышын истә калдырыгыз.

Г...ди, кагыйд...ләр, кайб...р, м...гънә, б...рк...м, өлк...н, игът...бар, к...н...г...ть, г...еп, ис...нл...шү.

5. Бирелгән сүзләрнең капма-каршы мәгънәләрен үрнәк буенча атагыз.

Ү р н ә к: яраталар — яратмыйлар.

зарланалар
үз-үзен тота белә
игътибар итә
канәгать

өлкән класслар
чакырдылар
аңлый ала

6. «Ялкын» журналына язылган икенче хатны укып карагыз. Ул — Эльвира хаты.

Әдәп кагыйдәләрен дә кайберәүләр кирәксез дип саный. Ә соңыннан үзләре: «Мине яратмыйлар», — дип зарланалар. Минем бер таныш кызым бар. Башлангыч мәктәптә укыганда, ул тупас, үз-үзен тота белми иде. Ләкин беркем дә моңа артык игътибар итмәде. Ә өлкән классларда иптәшләре аннан читләшә башлады. Аны бәйрәмгә дә, туган көнгә дә чакырмадылар. Ләкин ул моның сәбәбен һаман аңлый алмый. Чөнки ул үз-үзеннән бик канәгать һәм һәрвакыт гаепне башкалардан эзләргә ярата.

читләшә башлады — здесь: начали сторониться
сәбәп — причина

7. Бу җөмләләр текст эчтәлегенә туры киләме?

1. Әдәп кагыйдәләрен барлык кешеләр дә үти. 2. Минем таныш кызым әдәп кагыйдәләрен үтәми. 3. Ул башлангыч сыйныфларда әдәп кагыйдәләрен үти иде, өлкән сыйныфларда үтәми башлады. 4. Иптәш кызым үз-үзеннән канәгать түгел, гаепне башкалардан эзләргә яратмый.

8. Сез бу фикерләр белән килешәсезме? Төркемнәрдә фикерләшегез.

— Әдәп кагыйдәләрен һәрвакыт үтәргә кирәк.
— Әдәп кагыйдәләрен өйдә үтәмәсәң дә ярый.
— Әдәп кагыйдәләрен үтәмәсәң, кешеләр сине яратмый.
— Әдәп кагыйдәләрен үтәмәсәң дә, дуслар сине яратырга тиеш.
— Әдәп кагыйдәләрен өлкәннәр янында үтәсәң җитә.

9. «Әдәп кагыйдәләрен үтәү бик кирәк» темасына кечкенә инша языгыз.

10. Сорауларга җавап бирегез.

1. Дуслары Эльвираның таныш кызыннан нигә читләшәләр?
2. Бу кызның төп гаебе нәрсәдә?

11. Эльвираның таныш кызы сезнең класста укыса, сез аңа нинди киңәшләр бирер идегез? Дәфтәрегезгә языгыз.

12. Әгәр кыз үз-үзеннән бик канәгать булмаса һәм гаепне башкалардан эзләмәсә, әдәпле булса, эчтәлек ничек үзгәрер иде? Дәфтәрегезгә языгыз.

13. Диалогны дәвам итегез.

— Вера, Гөлия елаган.
— Нәрсә булган?
— Аны Дилә туган көненә чакырмаган.
— Гөлия — үзе тупас, әдәп кагыйдәләрен үтәми.
— ... .

14. Как скажете о том, что:

— вы получили приглашение на день рождения;
— вам хочется пойти на день рождения;
— вы умеете вести себя за столом?

26—27 нче дәресләр

1. **Исегезгә төшерегез!**

Имя действия (исем фигыль) — это форма глагола, которая имеет признаки глагола и имени существительного. Образуется присоединением к основе аффиксов **-у/-ү**: кайту, китү, әзерләү, керү.

Барлык формасы:	Юклык формасы:
Нишләү?	**Нишләмәү?**
ярат + у (ярату)	ярат + ма + у
җый + у (җыю)	җый + ма + у
ти + ү (тию)	ти + мә + ү
тап + у (табу)	тап + ма + у

2. Бирелгән фигыльләрдән исем фигыльнең барлык һәм юклык формаларын ясагыз.

Ү р н ә к: кайгыртырга — кайгырту — кайгыртмау.

Анализларга, бәяләргә, аралашырга, бетерергә, сорау бирергә, эшләргә, сөйләшергә, игътибар итәргә.

3. Бирелгән сүзләрдән сүзтезмәләр ясагыз һәм алар белән җөмләләр төзеп языгыз.

иркен	**?**	булу
кызык итеп		тоту
сөйләшүне		туктату
аралашучан		сөйләү

4. Нокталар урынына терәк сүзләрне куеп укыгыз.

1. Әңгәмәдәшеңә сораулар ... дә бик мөһим.
2. Матур, дөрес сөйләргә ... өчен, күп укырга кирәк.
3. Үзеңнең кимчелекләреңне ... өчен, уйларга һәм тырышырга кирәк.
4. Үз ялгышларыңны ... бик авыр.

Т е р ә к с ү з л ә р: төзәтү, бирү, тану (признание), өйрәнү.

5. Бирелгән сүзләрне транскрипция билгеләре белән языгыз, сүзлектән тәрҗемәләрен табыгыз.

Ялгыш, мөнәсәбәт, адым, иркен, уртак, аралашучан, ялгыз, үз-үзеңне тоту, авырлык, әңгәмәдәш.

6. Фигыльләрнең тәрҗемәләрен табыгыз, аларны юклык формасында языгыз.

белергә	**?**	анализировать
бәяләргә		оценивать
анализларга		научиться
өйрәнергә		остаться
калырга		работать
эшләргә		уметь

7. Сез яшьтәшләрегез белән ничек аралашасыз? Сез аралашучанмы? Психолог киңәшләрен укыгыз. Кешеләр белән аралашу авыр булса, нишләргә?

Һәр кеше үзенең тәртибен анализларга, хаталарын, ялгышларын танырга, кешеләр белән аралашудагы кимчелекләрен бетерү өстендә эшләргә тиеш. Үзеңнең әңгәмәдәшең белән бер дәрәҗәдә торып сөйләшү дә әһәмиятле.

Үзеңне иркен тотып, кызык итеп сөйли белү, сораулар бирү, сөйләшүне үпкәләшмичә генә туктата

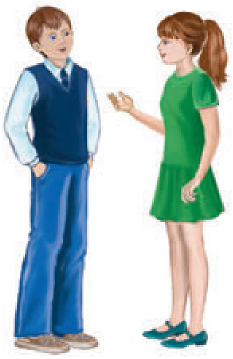

белү дә мөһим. Димәк, тәмле телле, аралашучан кеше булу өчен, күп нәрсәләргә өйрәнергә кирәк икән.

Кешеләр арасында җылы мөнәсәбәт, игътибар җитмәү, уртак тел таба алмау күп кенә авырлыклар, күңелсезлекләр китереп чыгара. Әгәр син ялгыз калырга теләмәсәң, яхшы дусларың булсын дисәң, тәртибең, үз-үзеңне тотышың турында һәрвакыт кайгырт.

Вакытлы матбугаттан

дәрәҗә — здесь: уровень
мөһим — важно
үпкәләшмичә — не обижая друг друга

8. Сез бу фикер белән килешәсезме? «Әхлак (мораль) һәрвакыт хөрмәттән башлана: кешеләргә, үз-үзеңә, табигатькә хөрмәт...»

9. План пунктларына туры килгән абзацларны тексттан табып укыгыз.

1. Матур аралашуның шартлары.
2. Сөйләү осталыгы.
3. Кешеләр белән аралашканда күңелсезлекләр килеп чыгу сәбәпләре.

28—29 нчы дәресләр

1. Бу сүзләрне исегезгә төшерегез. Аларны кайчан кулланалар?

Сәламәт бул(ыгыз)! Хәерле юл! Зинһар өчен! Гафу ит(егез)! Ашыгыз тәмле булсын! Хәлләр(егез) ничек? Тыныч йокы! Рәхим ит(егез)!

2. Бу сүзләрне кулланып, җөмләләр төзегез.

Хәерле көн!

Мөмкин булса, ...

Әйтегезче, ...

3. Кешеләр белән аралашу өчен, сез нинди кагыйдәләр үтәргә тиеш? Үзегезнең фикерләрегезне дәфтәрегезгә языгыз, тексттан файдаланыгыз. Язган фикерләрегезне партадашыгызга сөйләгез.

4. Бу мәкальләрне ничек аңлыйсыз?

Әдәп төбе — матур гадәт.
Сөйдергән дә тел, биздергән (вызывающий отвращение) дә тел.

5. Әдәплелек турында русча нинди мәкальләр беләсез?

6. Үзегезгә ошаган мәкаль эчтәлеге буенча кечкенә хикәя языгыз.

7. У «спасибо» есть великая сила. Придумайте ситуации общения, когда мы говорим ровесникам, взрослым волшебное слово «спасибо». Составьте диалоги, поговорите друг с другом.

8. Посоветуйте другу:

— при разговоре держать себя свободно;
— при беседе не перебивать друг друга;
— внимательно слушать собеседника.

9. Сез үзегез өчен нинди әхлак кодексы (кодекс морали) төзи аласыз? Төркемнәрдә фикерләшегез.

30 нчы дәрес

1. Түбәндәге сүзләрне һәм сүзтезмәләрне транскрипция билгеләре белән языгыз, тәрҗемәсен табыгыз.

Һәвәскәрләр, кайберләре, читтәрәк, таза гәүдә, шахмат тактасы, таныш, иyләшкән, көн нуры, катлаулана, күңел төшерү, җиңелү.

2. Дөрес тәрҗемәне табыгыз.

үзе сизмәстән	үрелде
1) незаметно для тебя	1) подвинул
2) незаметно для себя	2) потащил
3) незаметно для нас	3) потянулся

һичшиксез
1) без сомнения
2) с сомнениями
3) сомневаясь

оялу
1) стеснение, стыд
2) совестливый, совесть
3) очищение, чистота

күңеле тулды
1) расстроился
2) расчувствовался
3) разволновался

3. Сүзләрнең логик парларын табыгыз, җөмләләр төзегез.

сукыр
һәвәскәр
полиглот

?

күп телләр белә торган кеше
күзләре күрми торган кеше
үзе өйрәнеп уйный торган кеше

4. Сүзләргә тиешле кушымчаларны ялгап, яңа сүзләр ясагыз, тәрҗемә итегез. Бу сүзләр белән җөмләләр төзегез.

комач
гәүдә
сыйныф
буш
хәрәкәт
шахмат

?

-чы
-таш
-лык
-ле
-сез
-тай

5. Сүзләрнең синоним парларын табыгыз, җөмләләр төзегез.

таза
бәләкәй
таныш
комачтай булу
күңел тулу

?

кызару
билгеле
елыйсы килү
кечкенә
симез

6. Как скажете о том, что:

— ваш одноклассник хорошо играет в шахматы;
— вы постеснялись сказать правду;
— вам было стыдно?

7. Убедите друга записаться в шахматный кружок.

8. 1 нче күнегүдәге сүзләр һәм сүзтезмәләр белән җөмләләр төзегез.

31—32 нче дәресләр

1. **Исегезгә төшерегез!**

Причастие (сыйфат фигыль) — это неспрягаемая форма глагола, которая имеет признаки глагола и имени прилагательного. В татарском языке есть три временные формы: причастие настоящего, прошедшего и будущего времени.

Хәзерге заман сыйфат фигыль	Үткән заман сыйфат фигыль	Киләчәк заман сыйфат фигыль
а) **-учы/-үче** сөйлә-үче кеше (рассказывающий человек) җырла-учы кыз (поющая девочка) ә) **-а/-ә+торган, -ый/-и+торган** би-и торган малай (танцующий мальчик)	**-ган/-гән, -кан/-кән** җырла-ган җыр (спетая песня) сөйлә-гән сүз (сказанное слово) ярат-кан эш (любимая работа) кит-кән кеше (ушедший человек)	а) **-ачак/-әчәк, -ячак/-ячәк** бар-ачак юл (предстоящая дорога) кил-әчәк кеше (человек, который должен прийти) ә) **-ыр,-ер,-ар,-әр,-р** бар-ыр юл б) **-асы/-әсе, -ыйсы/-исе** бар-асы юл

2. Җөмләләрдән сыйфат фигыльләрне табыгыз, сораулар куегыз.

1. Әни мин яраткан ашны пешергән.
2. Шахмат уйнаучы малай минем дустым иде.
3. Зәңгәр балконлы фатирда яшәүче әбинең улы кайтты.
4. «Эшлисе эшләрем бик күп әле», — диде Маһруй әби.
5. Сабантуйга кайткан кунаклар клубка җыелдылар.
6. «Эшкә китәр вакытың җитте, тиз бул», — диде әни.

3. 2 нче күнегү эчтәлеге буенча диалог төзегез, үзара сөйләшегез.

4. Җөмләләрдә хикәя фигыльләрне табыгыз, сыйфат фигыльләргә әйләндереп, яңа җөмлә төзегез.

Үрнәк: Һәвәскәрләр шахмат уйныйлар. — Шахмат уйнаучы һәвәскәрләр клубка килделәр.

1. Абыйның күзләре күрми.
2. Малай ладьяны яшерде.
3. Малайның җиңәсе килде.

5. Астына сызылган сүзтезмәләргә сорау куегыз.

1. Күрмичә уйный торган бу кешегә Илгизнең җиңеләсе килмәде. 2. Тыныч кына басып торган бу абый аңа ошады. 3. Комачтай кызарган Илгизнең күз яшьләре тамды.

6. Как скажете о том, что:

— идёт поющий человек;
— к вам пришёл многознающий друг;
— незрячий человек тоже может хорошо играть в шахматы;
— в вашем дворе шахматисты часто играют в шахматы;
— вы не хотите проиграть в шахматы;
— вы непременно выиграете?

7. 6 нчы күнегүне язмача эшләгез.

33—34 нче дәресләр

1. Хикәяне укыгыз.

Җиңәсем килде

Беседкалар янына кешеләр җыелган. Анда һәвәскәрләр шахмат уйныйлар. Илгиз кайберләрен танып та белә. Бер читтәрәк кулына шахмат тактасы тоткан таза гәүдәле абый тора. Малай аңа таба китте:

— Абый, әйдәгез, икәү уйныйбызмы? Минем хрусталь шахматларым бар. Бүген генә бүләк итеп бирделәр.

Таныш түгел абый аңа таба кулын сузды:

— Син бик бәләкәй түгелме соң?

— Булса ни, мин сыйныфташларыма мат куям.

— Мин үземнең шахматларга иярәшкән, әйдә, бу да ярар, — диде таныш түгел абый. Шулчак Илгиз аның күзләренә карап тетрәнеп китте. Абыйның күзләре кибеп баручы күлгә охшаган иде. Илгиз аларда көн нурын күрмәде.

Сукыр абый ягымлы итеп елмайды. Әйтерсең, күзендәге бөтен нуры аның йөзенә күчкән иде.

Күрмичә уйный торган бу кешегә Илгизнең бер дә җиңеләсе килмәде. Ләкин уен һаман катлаулана бара. Абый бик төгәл уйный,

әйтерсең, бармаклары белән күрә. Илгиз иреннәрен кысты: «Мин җиңәргә тиеш. Җиңәргә!»

Һәм ул, үзе дә сизмәстән, сукыр шахматчының почмакта торган ладьясын учына яшерде. Абый бераздан нәкъ шул ладья торган урынга үрелде. Ләкин аның кулы бушлыкта калды. Кул, бераз хәрәкәтсез торганнан соң, икенче фигурага күчте. Ладья Илгизнең учын пешерә башлады. Фигураны кире урынына утырту соң иде инде.

— Я, я, күңелеңне төшермә, бүген җиңелсәң дә, иртәгә, һичшиксез, җиңәчәксең, — дип, абый кеше аның җилкәсенә кулын салды.

Шулчак кырыйга килеп баскан Зөлфия:

— Ә сез элек күрә идегезме? — дип сорап куйды.

— Әйе, кызым. Танк эчендә яндым. Күзләрем дә...

Илгизнең күңеле тулды, күзләреннән яшь тамды. Оялудан ул комачтай кызарган иде:

— Абый, сез мине гафу... гафу итегез инде... Минем бик тә җиңәсем... җиңәсем килгән иде...

М. Галиевтан

һәвәскәрләр — любители
танып белә — узнавал
кибеп баручы — засыхающие
нур — луч
ияләшкән — привык
хәрәкәтсез — неподвижно
бушлык — пустота
йөреш — ход

2. **Исегездә калдырыгыз!**

тетрәнеп китү — пережить потрясение
комачтай (комач кебек) кызару — краснеть до корней волос
күңел тулу — расчувствоваться, доходить до слёз
күңел төшү — падать духом, отчаиваться

3. Бу сүзләрне дөрес укырга өйрәнегез һәм тәрҗемәсен табыгыз. Алар сезгә хикәяне аңларга ярдәм итәрләр.

[қа́°йбӗрләрӗн], [та°қтасы́], [та°пқа́н], [та°ны́ш ту́гӗл], [сы̆йны̆фташлары̆ма́], [җиңӗләсә́ ки́лмәдӗ], [тӗтрәнә́п киӣә́], [йа°ғы̆млы́], [бушлы́қ], [күңӗлә́ тулды́], [ӧйалуда́н қӧмачта́й булды́].

4. Хикәядән түбәндәге җөмләләрне табып укыгыз.

1. Таныш түгел абыйны беренче күрү турында.

2. Илгизнең аңа тәкъдиме турында.
3. Илгиз абыйның сукыр булуын күрүе турында.
4. Илгизнең начар эше турында.
5. Абыйның төгәл уйнавы турында.
6. Илгизнең оялуы турында.

5. План пунктларын хикәя эчтәлеге тәртибендә урнаштырыгыз.

1. Янга Зөлфия килеп басты. 2. Илгизнең җиңеләсе килмәде. 3. Беседка янында һәвәскәрләр шахмат уйнадылар. 4. Илгиз гафу үтенде. 5. Илгиз абыйның күзләрендә көн нурын күрмәде. 6. Илгизнең таныш түгел абыйга тәкъдиме. 7. Илгиз сукыр шахматчының ладьясын учына яшерде.

6. Җөмләләрне киңәйтеп языгыз.

1. Абый тора. 2. Мин ияләшкән. 3. Илгизнең җиңеләсе килмәде. 4. Ул учына яшерде. 5. Ладья пешерә башлады.

7. Нокталар урынына төшеп калган сүзләрне өстәп укыгыз.

1. Беседкалар ... шахматчылар җыелган. 2. Кулына шахмат ... абый тора. 3. Илгиз аңа ... китте. 4. Мин ... мат куям.

8. Җөмләләрне дәвам итегез.

1. Һәвәскәрләр шахмат ... .
2. Мин сыйныфташларыма ... .
3. Сукыр абый ягымлы ... .
4. Илгизнең җиңеләсе ... .
5. Мин җиңәргә ... .
6. Илгиз сукыр абыйның ладьясын ... .

9. Диалогларны хикәя эчтәлеге тәртибендә урнаштырыгыз.

1. — Син бәләкәй түгелме соң, энем.
— Юк, абый, мин сыйныфташларыма мат куям.

2. — Ә элек сез күрә идегезме?
— Әйе, күрә идем. Танк эчендә яндым.

3. — Мин җиңеләм бугай.
— Күңелеңне төшермә, бүген җиңелсәң, иртәгә җиңәрсең.

4. — Абый, әйдәгез икәү уйныйбыз, минем хрусталь шахматларым бар.
— Әйдә, энем.

5. — Абый, мине гафу итегез инде. Минем бик җиңәсем килгән иде.
— Хатаңны танығач, гафу итәм, энем.

10. Хикәяне рольләргә бүлеп укыгыз. Диалогларны сөйләшергә өйрәнегез.

11. Бу җөмләләргә карап, шахматчы абыйга нинди бәя бирерсез?

— Мин үземнең шахматыма ияләшкән инде, әйдә бу да ярар.
— Сукыр абый ягымлы итеп елмайды.
— Я, күңеленне төшермә, бүген җиңелсәң, иртәгә җиңәрсең.

12. Илгиз әйткән түбәндәге җөмләләргә карап, аңа нинди бәя бирерсез?

— Минем хрусталь шахматларым бар. Бүген генә бүләк итеп бирделәр.
— Мин сыйныфташларыма мат куям.
— Илгиз иреннәрен кысты: «Мин җиңәргә тиеш, җиңәргә».
— Күрмичә уйный торган бу кешегә Илгизнең җиңеләсе килмәде.

13. Исегезгә төшерегез, бу фразалар сезгә үз фикерегезне белдерергә ярдәм итәр.

1. Минем уйлавымча, бу дөрес фикер.
2. Мин болай уйлыйм.
3. Минем фикеремчә.
4. Әйе, бу, минемчә, бик дөрес.
5. Мин дә шулай уйлыйм.

14. Түбәндәге сорауларга җавап бирегез. Үз фикерегезне әйтер өчен, кереш җөмләләр кулланыгыз.

1. Илгизнең: «Мин җиңәргә тиеш. Җиңәргә!» — дип, максат куеп уйнавы уңай күренешме?
2. «Җиңү өчен бөтенесен дә эшләргә кирәк!» Сез бу фикерне ничек аңлыйсыз?
3. Ничек уйлыйсыз, Зөлфия Илгизнең ладьяны яшергәнен күрдеме?
4. Илгиз киләчәктә алдашу юлына басармы?

15. Как скажете на татарском языке в этих ситуациях?

1. Предложите другу поиграть в шашки (домино, шахматы).
2. Спросите у друга, играет ли он в шахматы.
3. Допустим, вы не играете в домино, а играете в шахматы. Как вы об этом скажете?
4. Переспросите собеседника, хорошо ли играет в шахматы его отец.
5. Спросите, есть ли у друга дома шахматы.

16. Хикәяне сөйләргә өйрәнегез.

35—37 нче дәресләр

1. Сүзләрне транскрипция билгеләре белән языгыз, дөрес укырга өйрәнегез, тәрҗемәсен исегездә калдырыгыз. Алар сезгә алдагы мәкаләне аңларга ярдәм итәр.

Тырыш, уңган, тыйнак, саф күңелле, чибәр, ямьле, Җир шары, сөйкемле, тормыш, ризык, оекбашлар, ямьләнә, яктыра.

2. Хатлар укуны дәвам итәбез. Бу хатны Разил исемле егет кызларга яза. Егетләр, сез аның белән килешәсезме? Кызлар, ә сез Разилнең хатын күңелегезгә салып куегыз.

Ал кирәк, гөл кирәк, безгә нинди кыз кирәк?

Кызлар... Алар — Җир йөзендәге иң саф, иң сөйкемле затлар. Менә без тормышны алардан башка күз алдына китереп карыйк әле. Әйе... Нинди күңелсез, караңгы кебек тоелыр иде ул. Алар булмаса, безгә кемнәр тәмле-тәмле ризыклар пешерер иде, кемнәр матур гөлләр үстерер иде, кемнәр соң безгә җылы шарфлар бәйләр иде.

Алар нинди сыйфатларга ия булырга тиеш соң? Минемчә, кызлар, иң беренче чиратта, тырыш, уңган, чибәр, сөйкемле, тыйнак булырга, олыларны хөрмәт итә белергә тиешләр.

Алар тәмле телле дә булсалар... Минем уйлавымча, егетләр тәмле телле кызларны ярата.

Минем фикеремчә, шундый кызлар булганда гына, тормыш тагын да ямьләнер, яктырыр.

Кызлар бит ул — йолдызлар,
Кызлар — тормышның яме.
Кызлар булганда гына,
Яшәве дә бик ямьле.

Вакытлы матбугаттан

зат — здесь: человек, личность
караңгы — темно

3. Тексттан бирелгән эчтәлектәге җөмләләрне табыгыз.

1. Җир шарын кызларсыз күз алдына китереп булмый.
2. Кызлар эшчән булырга тиеш.
3. Кызларның характер сыйфатлары.
4. Кызлар тәмле телле булсын.
5. Тәмле телле кызлар булганда, тормыш тагын да ямьләнер.

4. Хаттан «сыйфат + исем» конструкцияләрен аерып языгыз.

Ү р н ә к: сөйкемле затлар.

5. Тексттан Разилнең үз фикерен белдерергә ярдәм итә торган сүзләрне табыгыз. Алар нинди сүзләр дип атала? Ул сүзләр белән җөмләләр төзегез.

6. Бу характер сыйфатларының кайсыларын — уңай, кайсыларын тискәре сыйфатлар дип билгеләр идегез? Характер сыйфатлары белән җөмләләр төзегез, аергычларның астына сызыгыз.

Тырыш, чибәр, тупас, тәрбияле, тәрбиясез, сөйкемле, игътибарсыз, эшчән, үз-үзеннән артык канәгать, горур, әдәпле, ялкау, тәмле телле, тыйнак, куркак, ягымлы, акылсыз, акыллы, батыр, җитди.

7. Сезгә яшьтәшләрегез (ровесники) белән аралашу бик кыен булган вакытлар булдымы? Ни өчен шулай булды? Кечкенә инша (сочинение) язып карагыз. Үзегез язган иншаның эчтәлеген сөйләргә өйрәнегез.

8. Ә кызларга нинди егетләр ошый? Фикерләрегезне языгыз.

9. Диалогларга кирәкле репликаларны өстәгез, үзара сөйләшегез.

1. — Дима, синең апаң бармы?
— Әйе, апама 18 яшь.
— Ул нинди?
— Тышкы кыяфәтен әйтәсеңме?
— Юк, ул нәрсәләр эшли белә?
— … .

2. — Коля, синең дус кызың бармы?
— … .
— Аның исеме ничек? Ни өчен ул сиңа ошый?
— … .

3. — Надя, ничек уйлыйсың, бәйли белү модадамы?
— Әлбәттә, бәйли белү бик кирәкле эш.
— Надя, ни өчен алай уйлыйсың?
— ... .

4. — Алик, әйдә безнең белән кинога барабыз.
— Кемнәр бара?
— ... .
— Дима безнең белән дус түгел бит, ул да барамы?
— Дима да бара. Ул Настяны чакыра. Настя — бик яхшы кыз.
— Мин Настяны беләм. Ул бик әдәпле, тыйнак, акыллы.
— Алик, ә син үзең генә барасыңмы?
— Юк, мин Надя белән барам.
— Надя нинди кыз ул?
— ... .

38—40 нчы дәресләр

1. **Исегезгә төшерегез!**

В татарском языке различаются следующие разряды (төркемчәләр) местоимений						
Зат (личные) алмашлыклары	Күрсәтү (указательные) алмашлыклары	Сорау (вопросительные) алмашлыклары	Юклык (отрицательные) алмашлыклары	Билгесезлек (неопределённые) алмашлыклары	Тартым (притяжательные) алмашлыклары	Билгеләү (определительные) алмашлыклары
мин син ул без	бу теге әнә шул	кем? нәрсә? нинди?	беркем һичкем берничек	кемдер әллә кем никтер	минеке синеке аныкы	һәр бөтен барлык

2. Җөмләләрдән алмашлыкларны табыгыз, тәрҗемә итегез, төркемчәләрен күрсәтегез.

1. Һәрбер илнең үз флагы, гербы, гимны була. 2. Бәйрәмгә барысы да килделәр. 3. Һәркемгә дә бүләк булды. 4. Бөтен мәктәп белән экскурсиягә бардык. 5. Бу сөлге минеке, ә зәңгәр төстәгесе синеке булсын. 6. Ниндидер тавыш ишетелә. 7. Теге якта музыка уйный. 8. Кызлар булмаса, кемнәр безгә гөлләр үстерер иде. 9. Алар нинди сыйфатларга ия булырга тиеш?

3. Исегездә калдырыгыз!

Билгеләү алмашлыклары
Определительные местоимения

К определительным местоимениям относятся: **бөтен, барлык, барча, һәммә** (весь, целый), **үз** (свой).

Местоимения **бөтен, барча, барлык, һәммә** перед существительными выполняют функцию прилагательного и не изменяются по лицам и числам.

Бөтен җир ап-ак. (Вся земля белым-бела.)

Барлык укучылар да бүләк алды. (Все ученики получили подарки.)

С местоимением **барлык** существительные употребляются только во множественном числе: **барлык** кешеләр — все люди; **барлык** китаплар — все книги.

Местоимение **барысы** в речи употребляется без существительного в значении «все»: **барысы** да килделәр — все пришли.

С местоимением **бөтен** существительные употребляются в единственном числе: **бөтен** мәктәп — вся школа; **бөтен** сыйныф белән — всем классом.

Местоимение **бөтенесе** в речи употребляется без существительного в значении «всё»: **бөтенесе** матур — всё красиво; **бөтенесе** тәмле — всё вкусно.

4. Нокталар урынына **бөтен, бөтенесе, барлык, барысы** билгеләү алмашлыкларын өстәп языгыз.

1. Кыш көне ... җир ап-ак. 2. Өстәлдә ... тәмле иде. 3. Бу бәйрәмгә ... мәктәп әзерләнә. 4. Бәйрәмдә ... матур иде. 5. Мәктәптә ... бәйрәмнәр күңелле үтә. 6. Бәйрәмдә ... да рәхәтләнеп җырладылар, биеделәр. 7. Татарстанда ... милләтләр дә дус яши. 8. Казанга экскурсиягә барырга ... дусларым да теләк белдерде.

5. Как скажете о том, что:

— все улицы вашего города красивые и широкие;
— вечером все пойдут на праздник;
— вы показали друзьям весь город;
— на этом празднике всё было хорошо;
— все ваши ответы правильны?

6. Төсләрне искә төшерегез. Сүзлекләрдән карап, дәфтәрегезгә языгыз.

7. Тәрҗемә итегез. Башка төсләрне дә кулланып, түбәндәге тәртиптә җөмләләр төзеп карагыз.

Ак төс.
Ак төстәге күлмәк.
Бу күлмәк ак төстә.
Мин ак төстәге күлмәк яратам.

Яшел төс.
Яшел төстәге итәк.
Бу итәк яшел төстә.
Мин яшел төстәге итәк яратам.

8. Ничек уйлыйсыз, кием төсенә карап, кәеф үзгәрәме? Җөмләләрне дәвам итегез.

1. Ак кием кисәң, кәеф ... .
   Ак киемне ... кияргә була.

2. Кызыл кием кисәң, кәеф ... .
   Кызыл киемне ... кияргә була.

3. Кара кием кисәң, кәеф ... .
   Кара киемне ... кияргә була.

9. Сүзләрне дөрес укырга өйрәнегез.

Һәркем [һә́ркэм], халыкның [хаºлы̆кны́ң], төсне [тѳсне́], чалбарыңа [чаºлбары̆ңа́], башлаячак [баºшлайачáқ], игътибар [ихтибáр], һәрчак [һә́рчақ], ышанычы [ы̆шаны̆чы́].

10. Сез бу фикерләр белән килешәсезме?

Минем төс — яшел. Ә синеке?

Һәркем үзенә бертөрле төсне ярата. Аерым бер кешенең генә түгел, һәр халыкның яраткан төсе бар. Мәсәлән, татар халкы яшел төсне үз итә, ә кытайлар — сарыны.

Сары төс — үзе бер бизәк. Инде киеп туйган чалбарыңа сары каеш тагып куйсаңмы? Өр-яңа булып күренә башлаячак!

Кызыл төс — я аны бик яраталар, я бөтенләй яратмыйлар. Әлбәттә, кызыл төстәге киемне мәктәпкә кимисең. Ә менә дискотекага, дусларыңа, кичәгә кызыл кием белән барсаң, син игътибар үзәгендә буласың.

Зәңгәр — универсаль төс. Ягъни һәрчак модада, һәрчак күңелне күтәрә ул. Малайларга — куе зәңгәр, ә кызларга сыек зәңгәр килешә.

Аксыл-көрән (бежевый) — дизайнерларның яраткан төсе. Күңелсез төс димә. Ул үз-үзеңә ышанычны арттыра.

Ал ул — бизәк төсе. Җәй өчен әйбәт.

Ниһаять, яшел төс. Ул бик тиз аралашып китәргә ярдәм итә. Тынычлык төсе. Табигать төсе.

«Ялкын» журналыннан

бөтенләй — здесь: совсем

11. Тексттан бирелгән эчтәлектәге җөмләләрне табып укыгыз.

1. Үз-үзеңә ышанычны арттыручы төс.
2. Универсаль төс.
3. Бәйрәмчә төс.
4. Киемне яңарта торган төс.

12. Тексттан үзегезгә ошаган төс турындагы урынны табып укыгыз. Бу төс турында сез тагын нәрсәләр әйтә аласыз? Сөйләгез.

13. Бирелгән тезмә фигыльләрне ничек аңлыйсыз? Алар белән җөмләләр төзеп карагыз.

Үз итү, игътибар үзәгендә булу, хис итү.

14. Диалогларга төшеп калган репликаларны өстәгез. Сөйләшергә өйрәнегез.

1. — ... ?
— ... . Миңа зәңгәр төс ошый.
— ... ?
— Әйе, минем зәңгәр төстәге курткам бар.

2. — Миңа кызыл төстәге кием килешә.
— ... .
— Әйе шул, сиңа да кызыл төстәге кием килешә. Ә син соры төсне яратасыңмы?
— ... .
— Мин дә яратмыйм.

3. — Син нинди матур күлмәк кигәнсең. Ал төс сиңа бигрәк килешә. Кайдан алдыгыз?
— ... .

15. Төсләр кәефкә ничек тәэсир итәләр? Интернеттан материаллар табып, фикерләрегезне языгыз.

41—42 нче дәресләр

1. Текстны укыгыз. Ял вакытын ничек уткәрергә була?

Музыка дөньясында

Без барыбыз да музыка яратабыз. Берәүләр классик музыка ярата, икенчеләр — халык көйләрен. Яшьләр күбрәк джаз, эстрада, рэп белән кызыксыналар.

Яшьләр арасында төрле төркемнәр башкаруында вокаль-инструменталь музыка бик популяр. Әлбәттә, һәркемнең яраткан төркеме, җырчысы бар. «Казан егетләре», «Заман», «Зө-Ләй-Лә», «Айфара» төркемнәрен хәзерге яшьләр яратып тыңлый.

халык көйләре — народные мелодии
төркем — группа
кызыксына — интересуется

2. Тәрҗемәгә туры килгән җөмләләрне тексттан табыгыз.

1. Одни любят классическую музыку, другие предпочитают народные мелодии.
2. Молодёжь интересуется джазовой музыкой.
3. Популярная музыка среди молодёжи — это вокально-инструментальная музыка в исполнении различных групп.

3. Җөмләләрне дәвам итегез.

1. Кемдер классик музыка ярата, ә ... .
2. Музыканы дөрес сайлау һәм тыңлау — ... .
3. Яшьләр арасында бик популяр музыка — ... .
4. Без «Айфара», «Казан егетләре» төркемнәрен ... .

4. Җөмләләрне киңәйтеп языгыз.

1. «Айфара» төркеме чыгыш ясады.
2. Тамашачылар кул чаптылар.
3. Интервью алдылар.

5. Спросите у друга:

— какую музыку он любит слушать;
— какая у него любимая группа;
— поёт ли он в свободное время;
— играет ли он на каком-нибудь музыкальном инструменте;
— каких татарских певцов он знает.

6. Күренекле шәхесләрнең әйткән сүзләрен укыгыз, тәрҗемә итегез, үз фикерегезне белдерегез.

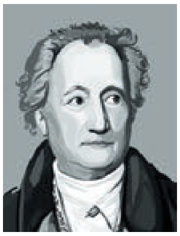

Мне всегда лучше работается после того, как я послушаю музыку.

(И.В. Гёте)

Я всегда любил музыку. Если мне подолгу не приходилось слушать её, я тосковал.

(И.Е. Репин)

7. Исегездә калдырыгыз!

1 нче октябрь — Халыкара музыка көне.
27 нче март — Халыкара театр көне.
18 нче май — Халыкара музейлар көне.

8. «Ялкын» журналының «Танышу мәйданы»ннан хатлар укыгыз. Эльвира белән Гүзәл нинди музыкаль төркемнәр белән кызыксыналар? Сез бу музыкаль төркемнәр турында нәрсәләр сөйли аласыз?

Исемем — Эльвира. Миңа 12 яшь. Яраткан төркемнәрем: «Эссе», «Руки вверх», «Город 312». Языгыз! 423447, Әлмәт районы Шарлама авылы ... .

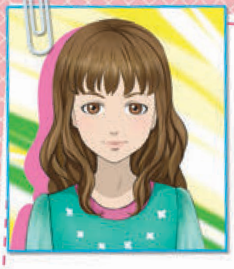

Минем исемем — Гүзәл. Миңа 15 яшь. Мин «Пицца», «Банд'Эрос», «23:45» төркемнәрен яратам. Яраткан шөгылем — кызыклы һәм мавыктыргыч китаплар уку, чәчәкләр үстерү. 15—16 яшьлек егет-кызлардан хат көтеп калам. 422344, Апас районы Урта Балтай авылы ... .

9. Диалогларны укыгыз, үзара сөйләшеп карагыз.

1. — Рамилә, син музыка тыңлыйсыңмы?
— Әйе, мин музыка тыңларга яратам.
— Нинди музыка тыңлыйсың?
— Мин рок-музыка тыңлыйм.

2. — Наил, әйдә бүген концертка барабыз.
— Ә нинди концерт була?
— «Казан егетләре» концерты.
— Алар миңа ошый. Ә билетлар ничә сум?
— 500 сумнан 1000 гә кадәр.
— Урыннар бармы?
— Әйе, бар.

10. Үзегезнең яраткан музыкагыз, музыкаль төркемнәрегез турында сөйләргә әзерләнегез.

43—44 нче дәресләр

Үз-үзегезне тикшерегез!

1. Тәрҗемә итегез.

встреча с одноклассником — ...
мой ровесник — ...
не обижай товарища — ...
с ним тяжело общаться — ...
вы часто встречаетесь? — ...
застенчивый парень — ...
правила приветствия — ...
не обижайся на меня — ...

2. Нокталар урынына тиешле хәл фигыль кушымчаларын өстәп языгыз, җөмләләрнең баш һәм иярчен кисәкләрен атагыз. Җөмләләрнең эчтәлеге буенча сораулар уйлагыз.

1. Иптәшләрең белән аралаш... яшә. 2. Синең белән очраш... , миңа рәхәт булды. 3. Энесен рәнҗет... , аның үзенә дә бик авыр булды. 4. Тырыш... уку турында ул уйламый да иде. 5. Очрашуга барма... , яшьтәшләрен, классташларын күрми калды.

3. Дөрес тәрҗемәне табыгыз. Сез бу фикер белән килешәсезме?

Тәмле телле кызлар белән (общаться) бик җиңел.
1) сөйләшергә 2) танышырга 3) аралашырга

4. Җөмләләрне тәрҗемә итегез.

1. Он часто обижается, по-моему, это плохая привычка.
2. Мы с друзьями встречаемся часто и весело проводим время.
3. С воспитанными людьми легко общаться, потому что они умеют внимательно слушать.
4. Умение интересно рассказывать — это тоже талант.

5. Җөмләдән эндәш яки кереш сүзне табып әйтегез.

Минем фикеремчә, кызлар тырыш, уңган булырга тиеш.

6. Нокталар урынына тиешле сүзне сайлап языгыз.

... кеше бервакытта да өлкәннәрне рәнҗетми.

1) тупас
2) әдәпле
3) тәрбиясез

7. Вспомните письмо Эльвиры. Что бы вы сделали, если бы сами оказались в подобной ситуации?

8. Схемалар буенча диалоглар төзегез.

1) — сорау
— җавап
— тәкъдим
— килешү

2) — хәбәр
— сорау
— җавап, сорау
— килешү

Темалар: 1) кием сайлау 2) яраткан музыкант турында сөйләшү.

9. Бирелгән сыйфатларның антонимнарын табыгыз, алар белән җөмләләр төзеп языгыз. Җөмләләрдә аергычларны билгеләгез, сораулар куегыз.

Әдәпле, гади, өлкән, җылы, күңелле, тәмле, ялгыз, яхшы, кечкенә, тәртипсез.

10. Җөмләләрне дәвам итегез.

1. Кеше тәрбияле булса, аның белән ... .
2. Кеше күп белсә, аның белән ... .
3. Кеше тупас булса, аның белән ... .
4. Кеше оялчан булса, аның белән ... .

11. Нокталар урынына тиешле хәрефләрне куеп языгыз.

Га...п, к...гыйд..., иг...тибар, к...н...г...ть, м...г...нә, г...ди, к...еф, әд...пл..., арал...шуч...н, әңг...м...д...ш, ...гылды, с...йк...мле, һ...рк...м, ыш...н...члы.

12. Посоветуйте другу:

— быть вежливым;
— быть воспитанным;
— быть внимательным;
— не обижать младших;
— уважать старших.

13. Сүзләрдән җөмләләр төзеп языгыз.

1. Саклый, кагыйдәләрен, кешеләр, әдәп, дә, барлык.
2. Кирәк, әдәп, үтәргә, һәрвакыт, кагыйдәләрен.
3. Сүзен, һәркем, ярата, рәхмәт.
4. Тәртибен, анализларга, һәр, тиеш, үзенең, кеше.

14. Нокталар урынына тиешле исем фигыльләрне өстәп, җөмләләрне укыгыз.

1. Дустым белән ... мин бик шат идем. 2. Яхшы ... өчен күп нәрсәләргә өйрәнергә кирәк. 3. Әңгәмәдәшең белән бер дәрәҗәдә ... бик мөһим.

Сайлап алу өчен: сөйләшә белү, очрашуга, аралашу.

ТАБИГАТЬ ҺӘМ КЕШЕ

45—46 нчы дәресләр

1. Сүзләрне транскрипция билгеләре белән языгыз, дөрес әйтергә өйрәнегез, язылышын истә калдырыгыз, дөрес тәрҗемәсен табыгыз.

	?	
терлек		долг
казылма байлыклар		поколения
буыннар		заботиться
кайгыртырга		век
гасыр		полезные ископаемые
кими		скот
бурыч		уменьшается

2. Рәсемнәргә карагыз һәм әйтегез: нәрсә ул табигать?

3. Уйлагыз һәм җөмләләрне язып бетерегез. Кеше табигатьтән нәрсәләр ала?

Кеше кояштан ... .
Кеше елгадан ... .
Кеше урманнан ... .
Кеше таулардан ... .
Кеше җирдән ... .

4. **Исегезгә төшерегез!**

Җөмләнең баш кисәкләре (главные члены предложения) — **ия** (подлежащее) **һәм хәбәр** (сказуемое)

Подлежащее (ия) — главный член предложения, который обозначает предмет речи и отвечает на вопросы именительного падежа кто? (кем?) что? (нәрсә?).

Сказуемое (хәбәр) — главный член предложения, который обозначает то, что говорится о предмете речи, отвечает на вопросы что делает? какой он? кто он такой? что такое предмет?

Например: Мәктәптә укулар башланды. Илнур мәктәпкә ашыга. Ул — тырыш укучы. Илнур укытучыга матур чәчәкләр бүләк итә.

Иярчен кисәкләргә (второстепенные члены предложения) **аергыч** (определение), **хәл** (обстоятельство), **тәмамлык** (дополнение) керә.

5. Җөмләләрнең иясен һәм хәбәрен, иярчен кисәкләрен билгеләгез.

1. Җир шарында барлык кешеләр дә табигатьне саклау турында уйлыйлар.
2. Зарарлы радиоактив матдәләр табигатьне агулыйлар.
3. Урманнарны, сулыкларны сакларга кирәк.

6. Җөмләләрне дәвам итегез.

Үрнәк: Урманнарны сакларга кирәк, чөнки алар кешегә бик файдалы.

1. Суларны пычратмаска кирәк, чөнки ... .
2. Кошларны сакларга кирәк, чөнки ... .
3. Җәнлекләрне сакларга кирәк, чөнки ... .

7. **Исегезгә төшерегез!**

Если подлежащее и сказуемое в татарском языке выражены именами существительными или частями речи, близкими к существительным в именительном падеже (местоимением, именем действия), то между ними ставится тире. Например: Мәскәү — Россиянең башкаласы. Минем яраткан шөгылем — теннис уйнау.

8. Бирелгән җөмләләрдә тиешле тыныш билгеләрен куегыз.

1. Без табигать балалары.
2. Табигать ул әйләнә-тирә.
3. Табигатьне пычрату бик начар эш.

9. 1 нче күнегүдәге сүзләр белән 5—6 җөмлә төзегез. Баш һәм иярчен кисәкләрне табыгыз.

47—48 нче дәресләр

1. Бу сүзләрне дөрес укыдыгызмы? Транскрипция билгеләре белән языгыз.

Гасыр, агулы, зарарлы, кайгырта, бурыч, казылма байлыклар, табигать, пычрана, куркыныч, гаепле.

2. Текстны укыгыз. «Табигать» төшенчәсен (понятие) сез ничек аңлыйсыз?

Син — табигать баласы. Табигать — синең әйләнә-тирәң ул. Кояш, болыт, су, ком, таш, хайваннар һәм үсемлекләр — барысы бергә табигать дип атала. Кеше үзенә кирәк әйберләрне табигатьтән ала. Иген, яшелчә һәм җиләк-җимешләр үстерә, терлек үрчетә.

Җир астыннан казылма байлыклар чыгаралар. Елга һәм күлләрдән балык тоталар. Урман-кырлардан гөмбә һәм җиләк җыялар.

Табигать бай, ләкин аны сакларга кирәк. Кешеләр киләчәк турында, алдагы буыннар турында кайгыртырга тиешләр. Җир шарында барлык кешеләр дә гасырлар буе уртак бер максат белән яшиләр: ул — табигатьне саклау!

Кызганычка каршы, бүген кешелек зур куркыныч алдында тора. Табигать төрле зарарлы радиоактив матдәләр белән агулана, суларыбыз пычрана, үсемлекләр, җәнлекләр кимегәннән-кими. Табигатьне пычрату — гасыр чире ул. Табигатьне пычратучыларга каршы көрәшү — һәркемнең изге бурычы.

терлек — скот
үрчетә — разводит
кешелек — человечество

3. Тексттан бәйлек, бәйлек сүзләр кергән җөмләләрне табыгыз, алар белән җөмләләр төзегез.

4. Тексттан хәзерге заман хикәя фигыльләрне табыгыз, зат-санын билгеләгез, алардан исем фигыль формасын ясагыз.

5. Сыйфатларның ясалышын исегезгә төшерегез. Тексттагы сыйфатларны тамыр һәм ясалма сыйфатларга аерыгыз.

6. Җөмләләрне текст эчтәлеге тәртибендә урнаштырыгыз. Ия белән хәбәр арасында сызык ни өчен куелганын аңлатыгыз.

1. Синең әйләнә-тирәң — табигать. 2. Табигать бай, ләкин аны сакларга кирәк. 3. Син — табигать баласы. 4. Кызганычка каршы, табигать торган саен күбрәк зарарлана бара. 5. Табигатьне пычрату — гасыр чире. 6. Кешеләр алдагы буыннар турында кайгыртырга тиеш.

7. Сүзләр һәм сүзтезмәләр белән җөмләләр төзегез, сораулар уйлагыз.

Кеше	?	балык тоталар.
Җир астыннан		үзенә кирәк әйберне табигатьтән ала.
Елгалардан		казылма байлыклар чыгаралар.
Кешелек		изге бурыч.
Табигатьне саклау		зарарлы матдәләр белән агулана.
Табигать		зур куркыныч алдында тора.

8. Җөмләләргә сүзләр өстәгез, тәрҗемә итегез.

1. Басуда иген ... . 2. Татарстанның ... бай. 3. Табигатьне саклау — ... . 4. Табигать ... белән агулана. 5. Суларны, урманнарны ... сакларга кирәк, чөнки алар ... иң зур байлыгы.

9. Сорауларга җавап бирегез.

1. Нәрсә ул табигать?
2. Кеше табигатьтән нәрсәләр ала?
3. Җир шарында кешеләр нинди максат белән яшиләр?
4. Кешелек нинди куркыныч алдында тора?
5. Ни өчен табигатьне сакларга кирәк?

10. Табышмакларның җавабын әйтегез.

1. Яз килсә — киенә,
Көз килсә — чишенә.

2. Олысы да, кечесе дә
Эшләпә кигән.

11. 9 нчы күнегүне язмача эшләгез.

49—50 нче дәресләр

1. Исегездә калдырыгыз!

Теләкне ничек белдерергә?
(Как выразить желание?)

Для выражения желания, намерения употребляется желательное наклонение **(теләк фигыль).**

Желательное наклонение употребляется лишь в 1 лице единственного и множественного числа.

Утвердительная форма

бар-ый-м — давайте я пойду
кил-и-м — давайте я приду
бар-ый-к — давайте мы пойдём
кил-и-к — давайте мы придём

Отрицательная форма

бар-м-ый-м — давайте я не пойду
кил-м-и-м — давайте я не приду
бар-м-ый-к — давайте мы не пойдём
кил-м-и-к — давайте мы не придём

Для выражения желания употребляются и такие конструкции:

а) бар-асы килә — хочется идти
бар-асы килми — не хочется идти
кит-әсе килә — хочется уйти
кит-әсе килми — не хочется уйти

ә) бар-ырга тели — хочет идти
бар-ырга теләми — не хочет идти
кил-ергә тели — хочет прийти
кил-ергә теләми — не хочет прийти

2. Нокталар урынына теләк фигыль аффиксларын өстәп языгыз.

1. Әйдә, Алсу, иртәгә урманга бар..., анда гөмбәләр җый... . 2. Без кошлар турында кайгырт... . 3. Татар телен яхшы бел... . 4. Татарстан гимнын өйрән... . 5. Туган илебезне ярат... . 6. Шәһәр урамнары чисталыгы өчен көрәш..., пычрат... .

3. Тәрҗемә итегез.

1. Давайте сегодня пойдём в лес. 2. Давай я тебе помогу. 3. Давайте всегда вежливо разговаривать. 4. Давайте не встретимся сегодня вечером, у меня времени нет. 5. Давайте я буду переводчиком.

4. Җөмләләрне укыгыз, фигыльләрнең зат-санын күрсәтегез.

1. Минем урманда уйныйсым килә. 2. Синең дусларың белән елга буена барасың киләме? 3. Аларның бакчага барасы килми.

5. Диалогтан теләкне белдергән формаларны табыгыз.

— Лена, синең безнең белән урманга барасың киләме?
— Әйе, бик барасым килә. Минем умырзая чәчәген күрәсем килә.
— Әйдә ял көне урманга барыйк, анда бергә ял итик.
— Мин риза. Сәгать ничәдә очрашабыз?
— Иртә белән сәгать 10да.
— Сөйләштек.

6. Теләк белдерү формаларын кулланып, диалоглар төзегез, үзара сөйләшегез.

7. Нокталар урынына кирәкле кушымчаларны өстәп, җөмләләр төзегез.

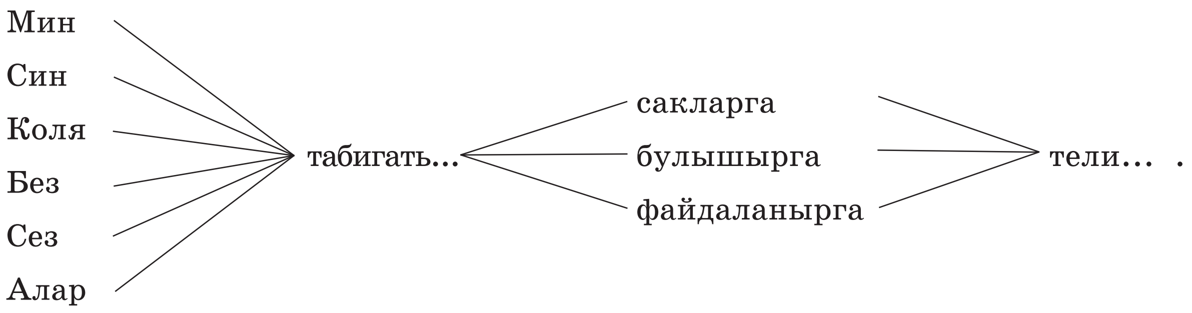

8. Җөмләләрне дәвам итегез.

1. Минем урманга барасым килә, чөнки ... . 2. Табигатьне саклыйк, чөнки ... . 3. Киләчәк буын турында кайгыртырга телибез, чөнки ... . 4. Табигатьне һәр кеше сакларга тиеш, ләкин ... .

51 нче дәрес

1. **Исегездә калдырыгыз!**

Тезүче (сочинительные) һәм **ияртүче** (подчинительные) **теркәгечләр** (союзы) була.

Тезүче теркәгечләр:

1) җыючы (собирательные): һәм, да, дә, та, тә, тагын;
2) каршы куючы (противительные): ләкин, ә, тик, әмма;
3) бүлүче (разделительные): я, яки, яисә.

Иярүче теркәгечләр: чөнки, әгәр, аеруча, ягъни, шуңа күрә.

2. Җөмләләрне укыгыз, теркәгечләрне табыгыз, төркемнәрен һәм төркемчәләрен атагыз.

1. Табигать бай, ләкин аны сакларга кирәк.
2. Табигать төрле зарарлы радиоактив матдәләр белән агулана, суларыбыз пычрана, ә үсемлекләр, җәнлекләр кимегәннән-кими.
3. Елга һәм күлләрдә күптөрле балыклар бар.
4. Минем урманга барасым килә, чөнки анда саф һава, кошлар сайрый.

3. Нокталар урынына теркәгечләр куегыз, җөмләләрне языгыз.

1. Табигать матур, ... аны сакларга кирәк. 2. Безнең гаилә урман ярата, ... без анда еш булабыз. 3. Без бу гөмбәләрне җыймадык, ... алар агулы. 4. Урманны саклыйк, ... киләчәк буын безгә рәхмәт әйтер.

Теркәгечләр: һәм, чөнки, шуңа күрә, әмма.

4. 1 нче күнегүдәге теркәгечләр белән җөмләләр төзегез.

5. Җөмләләрне киңәйтеп языгыз.

1. Без барабыз. 2. Без җыймадык. 3. Без көрәшик.

6. Җөмләләрне дәвам итегез.

1. Без — табигать балалары, шуңа күрә ... . 2. Табигать бай, ләкин ... . 3. Кеше кирәк әйберләрне табигатьтән ала, шуңа күрә ... . 4. Табигатьне сакларга кирәк, чөнки ... . 5. Әгәр табигатьне сакламасак, ... 6. Табигатьне пычратучылар белән көрәшик, чөнки ... .

7. Как вы скажете о том, что:

— нельзя разводить костёр в лесу в ветреный день;
— после отдыха в лесу нельзя оставлять мусор;
— нельзя ломать деревья;
— нельзя загрязнять воду разными ядовитыми веществами?

8. Рәсемнәрне чагыштырыгыз. Табигатькә ике төрле караш рәсемнәрдә ничек бирелгән?

9. Табигатькә сак караучыларны мактагыз, начарлык эшләүчеләргә киңәш бирегез.

52—53 нче дәресләр

1. Сүзләрне дөрес укырга өйрәнегез, язылышын истә калдырыгыз, тәрҗемәләрен табыгыз.

Матурлык [ма°турлы́қ], табигать [та°биғә́т], һава [һа°wá], чишмә [чишмә́], ягулык [йа°ғулы́қ], җәнлекләр [җәнлә̆клә́р], азык [а°зы́қ], күке [күкә́].

2. Текстны укыгыз. Сез бу фикерләр белән килешәсезме?

Урман — кешенең якын дусты. Урманны кем генә яратмый икән?! Ул үзенең матурлыгы, гүзәллеге белән табигатькә ямь бирә. Урманда һава чип-чиста, шуңа күрә аны планетабызның үпкәсе дип атыйлар да инде. Урман ул — кислород чишмәсе, ягулык, төзү материалы, дарулар дөньясы да. Тормыш өчен кирәкле сумала, камфара, скипидар, буяулар да урманнан алына. Урман кошларга, җәнлекләргә азык, яшәү урыны бирә, кырларыбыз өчен дым саклый, климатны яхшырта.

Урмандагы һәр үсемлек, җәнлек, кош табигатькә ямь бирә. Зифа ак каеннар, күке тавышы, сандугачлар сайравы... Барысы да урман белән бәйле.

Әйе, урман матур да, файдалы да. Ләкин урманга булышырга, аны сакларга кирәк! Урманнарны чиста тотыйк, киләчәк буын өчен саклап калыйк.

дым — влага **сумала** — смола

3. Тексттан түбәндәге план пунктларына туры килгән өлешләрне табып укыгыз.

1. Урман сәламәтлек өчен файдалы.
2. Урманның тормыш өчен файдасы.
3. Урманда кошлар, җәнлекләр яши.
4. Урманның кырлар, басулар өчен файдасы.

4. Тексттан теркәгечләрне табыгыз, төркемчәләрен билгеләгез.

5. Җөмләләрне дәвам итегез.

1. Урманда һава чиста, шуңа күрә ... .
2. Урман матур, шуңа күрә ... .
3. Урманда йөрү рәхәт, чөнки ... .
4. Урманда кислород күп, чөнки ... .
5. Урманны саклыйк, чөнки ... .

6. Нокталар урынына тиешле сүзләрне куеп, җөмләләрне укыгыз.

1. Урман үзенең ..., ... белән табигатькә ямь бирә. 2. Урманны планетаның ... дип атыйлар. 3. Урман — ... чишмәсе. 4. Урман — ... да, ... да. 5. Урманга булышырга, аны ... кирәк. 6. Урманны ... тотыйк.

7. Бу мәкальне ничек аңлыйсыз? Тексттан аның эчтәлегенә туры килгән җөмләне табып укыгыз.

Саф һава — тәнгә дәва.

8. Урман ни өчен файдалы? Таблицаны дәвам итегез.

Нәрсәгә файдалы?	Нәрсә белән файдалы?
Сәламәтлеккә файдалы.	Кислородка бай, чөнки ул — кислород чишмәсе.
...	...

9. Сорауларга җавап бирегез.

1. Урман кешегә ни өчен кирәк?
2. Урманны ни өчен һәм ничек сакларга кирәк?

3. Урман табигать, кешелек өчен нәрсәләр эшли?
4. Урманны саклауда безнең өлеш нинди?
5. Урманда ни өчен шешә ватарга (разбивать) ярамый?
6. Учак урынында ничә елдан соң үлән үсә?
7. Җилле вакытта ни өчен учак ягарга ярамый?
8. Ял иткән урынны нинди хәлдә калдырырга кирәк?

10. Диалогларны дәвам итегез.

1. — Наилә, әйдә урманга барабыз.
— Урманда хәзер җиләк тә, гөмбә дә юк. Нигә барабыз соң?
— ... .

2. — Андрей, сиңа кышкы урман ошыймы, җәйгеме?
— Җәйге.
— Ни өчен?
— ... .

3. — Альберт, сиңа кышкы урман ошыймы?
— Әйе.
— Ни өчен?
— ... .

11. Ә сез беләсезме?

АКШның Невада штатында нарат агачын (сосна остистая межгорная) 1964 нче елны кисеп, боҗраларын санап, аның яшен билгеләгәннәр. Аңа 4862 яшь.

АКШның Калифорния штатында секвойядендрон дигән агач 3266 ел үсә.

Иранда 4000 ел яшәгән кипарис бар.

Туган илебездә, Якутиядә, 750—885 яшьлек карагайлар (лиственницы) бар.

54—55 нче дәресләр

1. Бирелгән сүзләрне һәм сүзтезмәләрне транскрипция билгеләре белән языгыз, тәрҗемәләрен табыгыз.

Ел фасылы, дуамал бураннар, ләйсән яңгырлар, ябалак-ябалак карлар, сусыл җиләкләр, хәтфә үләннәр, исәпсез-хисапсыз чәчәкләр, шифалы яңгырлар, алтынсу, умырзая, гөрләвекләр, кәгазь, дөнья.

2. **Исегезгә төшерегез!**

Ясалышлары буенча исемнәр тамыр һәм ясалма булалар.

Тамыр исемнәр	Ясалма исемнәр				
	Сүз ясагыч кушымчалы	Кушма	Парлы	Тезмә	Кыскартылма
аш	ашлык	ашъяулык	аш-су	каен җиләге	КФУ

3. Кушма, парлы, тезмә исемнәрне табыгыз, алар белән җөмләләр төзегез.

1. Басуларда уңыш — ашлыклар өлгерә. 2. Урманда каен җиләге күп була. 3. Язын алмагачлар шау чәчәктә була. 4. Елга буенда иң беренче булып үги ана яфрагы чәчәк ата. 5. Көньяктан кошлар кайта.

4. Бирелгән сүзләрнең һәм сүзтезмәләрнең синоним парларын табыгыз, алар белән җөмләләр төзегез.

	?	
исәпсез-хисапсыз		матур
салкын		күп
шук		суык
ләйсән яңгыр		шаян
ямьле		беренче язгы яңгыр

5. Сыйфат дәрәҗәләрен исегезгә төшерегез. Бирелгән сыйфатларны таблицага языгыз.

Гади дәрәҗә	Чагыштыру дәрәҗәсе	Артыклык дәрәҗәсе	Кимлек дәрәҗәсе
матур	матуррак	иң матур	—
...	...	...	...

С ы й ф а т л а р: ап-ак, гүзәл, ямьле, иң җылы, сусыл, алсу, яхшырак, сары, алтынсу, шифалы, кып-кызыл.

6. Текстны укыгыз. Автор һәр ел фасылын ничек сурәтли?

И ямьле дә соң дөнья!

Һәр фасыл үзенчә ямьле, әйеме?

Кыш ябалак-ябалак булып яуган карлары, агач-куакларны сарган ап-ак бәсләре, дуамал бураннары, тәрәзә пыялаларындагы карлы рәсемнәре белән матур.

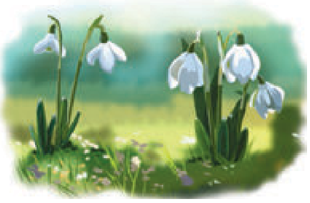

Яз ләйсән яңгырлары, җылы яктан кайткан кошларның сайраулары, кәгазь көймәле гөрләвекләре, кар эрегәч чыккан чирәмнәре, умырзаялары белән гүзәл.

Җәй алсу, сусыл җиләкләре, хәтфә үләннәре, исәпсез-хисапсыз чәчәкләре, мул иген кырлары, шифалы, җылы яңгырлары белән соклангыч.

Көз... Әйе, көз дә — үзенә бер матур, гүзәл фасыл.

Әллә Сентябрь малае, шукланып, агачлардагы алтынсу, сары яфракларны җиргә сибеп йөри...

Әллә Җил малае әлеге яфраклар белән куышлы уйный.

И ямьле дә соң, күңелле дә соң дөнья! Шулай бит?!

Л. Лероннан

куышлы уйный — играет в догонялки
соклангыч — восхитительно, изумительно

7. Бу сурәтләүләр кайсы ел фасылына туры килә?

1. Ул ябалак-ябалак булып яуган карлары, ап-ак бәсләре, дуамал бураннары, тәрәзә пыялаларындагы карлы рәсемнәре белән матур.
2. Ул ләйсән яңгырлары, җылы яктан кайткан кошларның сайраулары, кәгазь көймәле гөрләвекләре, кар эрегәч чыккан чирәмнәре, умырзаялары белән гүзәл.
3. Ул алсу, сусыл җиләкләре, хәтфә үләннәре, исәпсез-хисапсыз чәчәкләре, мул иген кырлары, шифалы җылы яңгырлары белән соклангыч.
4. Ул алтынсу, сары яфраклары белән матур.

8. Түбәндәге җөмләләрдән сыйфат фигыльләрне табыгыз, яңа җөмләләр төзегез.

1. Кыш ябалак-ябалак булып яуган карлары белән матур.
2. Җылы яклардан кайткан кошлар күренә башлады.
3. Кар эрегәч чыккан чирәмнәр ямь-яшел була.

9. Үзегез яраткан ел фасылы турында инша языгыз.

56—57 нче дәресләр

1. Татарстанда үсә торган дару үләннәрен беләсезме? Рәсемнәргә карап, исемнәрен әйтегез.

2. Укучылар язган мәкаләне укыгыз. Сез алар белән килешәсезме?

Табигать һәм без

Безнең борынгы бабаларыбыз укый-яза белмәгән заманнарда ук табигать телен бик яхшы аңлаганнар. Урман үсемлекләре белән кызыксынганнар, алардан оста файдаланганнар.

Без туган ягыбыз табигате турында кичә үткәрдек. Туган ягыбызда никадәр күп дару үләннәре үсә икән. Аларны өйрәнергә, сакларга кирәк!

Аннары үзебез өйдән алып килгән гөлҗимеш, кычыткан, бака яфрагы, әрем, мәтрүшкә, үги ана яфрагы турында шигырьләр сөйләдек. Ахырда туган ягыбызда яшәүче кыргый хайваннар, урман үсемлекләре, канатлы дусларыбыз турында табышмаклар, кроссвордлар чиштек, табигать һәм үзебез турында матур җырлар җырладык.

Әйдәгез, барыбыз да табигать дуслары булыйк! Гүзәл туган ягыбызны тагын да ямьләндерик!

«Сабантуй» газетасыннан

3. Тексттан сыйфатларны сыйфатланмышлары белән аерып языгыз.

4. Нокталар урынына тиешле сүзләр һәм сүзтезмәләр куеп языгыз.

Без ... белдек. Без ... чиштек.
Без ... сөйләдек. Без ... җырладык.

5. Сүзләр һәм сүзтезмәләрдән җөмләләр төзеп языгыз.

Без	табигать турында	чиштек.
Башта	дару үләннәре турында	сөйләдек.
Ахырдан	кроссвордлар	җырладык.
Кичәдә	җырлар	белдек.

6. Ноктаалар урынына тиешле сыйфатларны куегыз. Сүзтезмәләр белән җөмләләр төзегез.

... үләннәре, ... хайваннар, ... дусларыбыз, ... җырлар, ... бабаларыбыз.

7. Акулалар турында сөйләргә өйрәнегез.

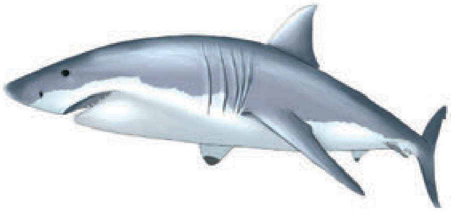

Акулалар — иң борынгы балыклар. Акулаларның 150 дән артык төре бар. Гигант акула 13 метрдан артып китә. Зур акулаларның берсе — кит акуласы. Аның озынлыгы 11 метрдан, авырлыгы 13 тоннадан арта. Бу акулалар куркыныч түгел. Ә иң зуры, куркынычы — гигант ак акула. Аның озынлыгы 12 метрга җитә. Ул кешеләргә һөҗүм итә (нападает).

8. Бу фактларны истә калдырыгыз. Сез аларны үзегезнең мәктәп кичәсендә сөйли аласыз.

Дөньяда иң зур күл — Каспий диңгезе. Аның мәйданы — 371 мең км^2.

Иң кайнар күл — Камчаткадагы Фумароль күле. Аның температурасы 50 градустан артык. Бу күлдә тереклек яши алмый.

Иң салкын күл — Таймыр ярымутравында (на полуострове). Аның суы иң җылы вакытта да 5—7 градустан артмый.

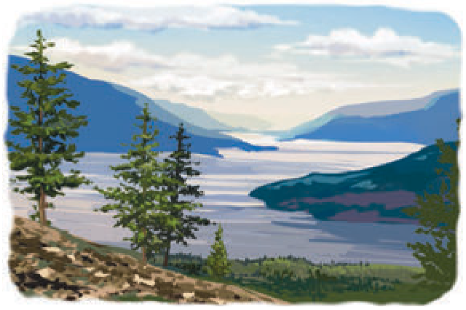

9. Кроссвордны чишегез.

		1		К				
			2	О				
3				Ш				
	4			Л				
5				А				
6				Р				

1) Урман «докторы».
2) Озын аяклы кош.
3) Иң тугрылыклы кош.
4) Бөҗәкләрне һавада тотучы.
5) Яңгыравык тавышлы кош.
6) Тынычлык кошы.

10. Табышмакларның җавабын табыгыз.

1. Ямь-яшел, куе булгач, һәркем ярата аны.
Анда бик күп агачлар,
Җыр суза сандугачлар.
Кызарып җиләк пешә,
Чикләвекләр өлгерә.
Санап та бетереп булмый,
Нәрсә соң ул, кем белә?

2. Утырабыз урманда,
Ап-ак эшләпә киеп.
Киптерә дә, кыздыра да
Кешеләр безне җыеп.

3. Җәй дә яшел, көз дә яшел,
Кыш та яшел шулай ук.
Энәләре күп булса да,
Җебе аның бер дә юк.

58—59 нчы дәресләр

Үз-үзегезне тикшерегез!

1. Тәрҗемә итегез.

нужно охранять — ...
ядовитое вещество — ...
для будущего поколения — ...
отравляет природу — ...
болезнь века — ...
во всём мире идёт борьба — ...

об охране природы — ...
давайте заботиться — ...
борется за чистоту — ...
человечество остановит — ...
давайте охранять — ...
радиоактивные вещества — ...

2. Башваткычны чишегез.

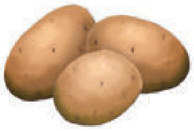

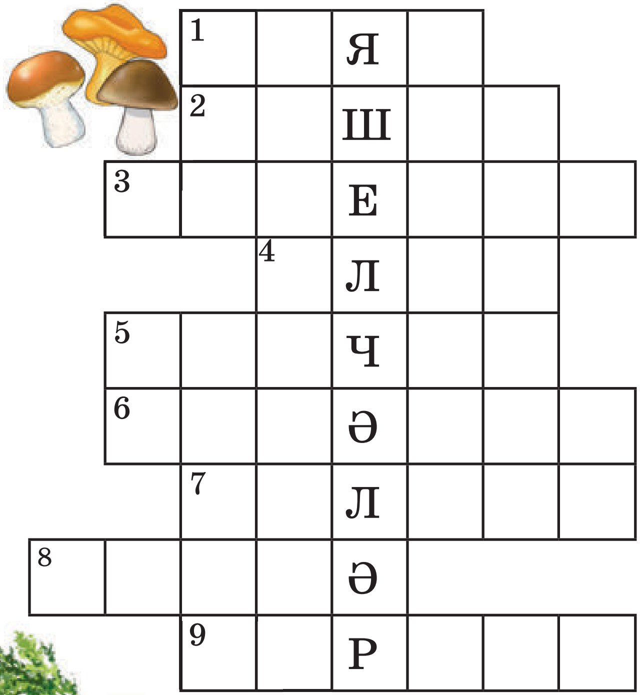

1) Тәрәзәсе юк, ишеге юк, эче тулы халык.

2) Җир астында алтын казык.

3) Йөз кат кием, барысы да төймәсез.

4) Алма, дисәң дә алалар, нәрсә соң ул, балалар?

5) Озын-озын агачлар, агачларда оялар, ояларда кошчыклар.

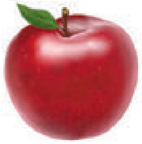

6) Җир астында җиз бүкән, ул ни икән?

7) Ите симез — мае юк, тиресе калын — йоны юк.

8) Олысы да, кечесе дә ап-ак эшләпә кия.

9) Эче кып-кызыл, тышы ямь-яшел.

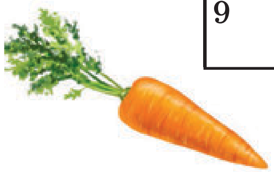

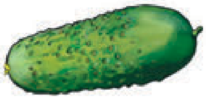

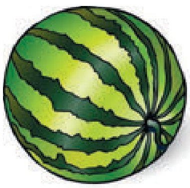

3. Һәр ел фасылы үзенчә матур. Сез ел фасыллары турында нәрсәләр сөйли аласыз?

4. Бирелгән сүзләрдән җөмләләр төзегез.

1. Табигатьне, кирәк, сакларга.
2. Һәр, изге, табигатьне, кешенең, саклау, бурычы.
3. Чишмәсе, урманны, кислород, планетабызның, атыйлар, дип.
4. Булыйк, да, табигатьнең, әйдәгез, барыбыз, дуслары.
5. Күрәшик, урманның, әйдәгез, чисталыгы, өчен.

5. Бу мәкальләрне ничек аңлыйсыз?

Бүген белән көн бетми.
Агачны үстерергә илле ел, кисәргә биш минут кирәк.
Алмалары булмаса, алмагач гаепле түгел.

6. Сез бу очракларда нинди киңәшләр бирер идегез?

7. Напишите плакаты, призывающие охранять природу.

8. Схемалар буенча диалоглар төзегез.

1)
— сорау
— җавап
— киңәш
— килешү

2)
— сорау
— раслаучы җавап
— сорау
— җавап һәм киңәш

Т е м а л а р: агач утырту; чәчәкләр үстерү.

9. Табигатьне саклау турында кешеләргә нинди киңәшләр бирер идегез?

10. Ребусны чишегез.

ТУГАН ҖИРЕМ — ТАТАРСТАН

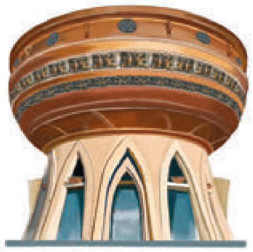

60—61 нче дәресләр

1. Сүзләрне транскрипция билгеләре белән языгыз, дөрес укырга өйрәнегез, тәрҗемәсен табыгыз.

Җәйге, көмеш, якын, батыр, ачык, якты, туган як, таңым, файдалы казылмалар, дәүләт.

2. Сүзләрнең логик парларын табыгыз.

челтерәп аккан		җир
киң		һава
туган	?	яңгыр
зур		елгалар
саф		чишмә
шифалы		болыннар

3. Шигырьне сәнгатьле укыгыз.

Татарстаным

Җәйге походка
Чыктык без тагын.
Көмеш суларың,
Зәңгәр урманың
Якын күңелгә,
Татарстаным!
Әй матур да соң
Кама, Агыйдел,
Идел буйларың,
Әй батыр да соң
Нефть табучы
Кыз һәм улларың!

Ачык һәм якты
Барыр юлларың,
Татарстаным!
Син — туган ягым,
Син — минем таңым,
Татарстаным!

И. Юзеев

4. Түбәндәге фикерләр белән килешегез һәм дәвам итегез.

1. — Татарстан — бик матур республика.
— Әлбәттә, Татарстанда зур ... .

2. — Татарстан — елгаларга, күлләргә бик бай республика.
— Мин дә шулай уйлыйм, чөнки ... .

3. — Татарстан территориясе бик зур.
— Минемчә дә шулай, чөнки ... .

4. — Татарстан файдалы казылмаларга бай.
— Син бик дөрес әйтәсең. Анда ... .

5. Җөмләләрне дәвам итегез, сораулар аша үзара сөйләшегез.

1. Татарстан 4 елга иле, чөнки ... . 2. Иделгә Кама елгасы ... . 3. Кама елгасының борынгы исеме — ... . 4. Чулман елгасы ярларында Яр Чаллы, ... 5. Татарстанның климаты ... .

6. Түбәндәге сүзтезмәләр белән җөмләләр төзегез.

Калын урманнар, мул сулы елгалар, зур нефть ятмалары, кара алтын республикасы, Идел буенда.

7. Шигырьдәге «Ачык һәм якты барыр юлларың, Татарстаным!» дигән юлларны сез ничек аңлыйсыз? Төркемнәрдә фикерләшегез.

8. Түбәндәге схемалар буенча диалоглар төзегез, үзара сөйләшегез.

1) — сорау
— җавап
— тәкъдим
— риза булу

2) — соклану (восхищение)
— риза булу
— сорау
— җавап

Т е м а л а р: Иделдә сәяхәт итү; табигать матурлыгы.

9. Таблицаны тутырыгыз.

Татарстанның хайваннар дөньясы	Татарстанның кошлар дөньясы	Татарстанның файдалы казылмалары
...	...	...

10. Әйтик, сез халыкара фестивальдә катнашасыз. Туган ягыгыз турында нәрсәләр сөйләр идегез? Төркемнәрдә сөйләргә өйрәнегез.

62—63 нче дәресләр

1. Сүзләрнең тәрҗемәсен истә калдырыгыз. Алар сезгә Казан турында сөйләргә ярдәм итәр.

Борынгы, башкала, искиткеч, истәлек, мәчет, манара, мәйдан, дәүләт.

2. Үрнәк буенча тәрҗемә итегез.

1) Казан Кремле — Казанский Кремль
Мәскәү Кремле — ...
дәүләт музее — ...
дәүләт театры — ...
дәүләт университеты — ...

2) Сөембикә манарасы — башня Сююмбике
Кол Шәриф мәчете — ...
Бауман урамы — ...

3) иң атаклы спектакльләрнең берсе — один из самых известных спектаклей
иң атаклы җырчыларның берсе — ...
иң танылган шагыйрьләрнең берсе — ...
иң матур җырларның берсе — ...

3. Текстны укыгыз. Текст эчтәлегенә план төзегез, план буенча сөйләргә әзерләнегез.

Казан — борынгы шәһәрләрнең берсе. Ул — Татарстан Республикасының башкаласы. Хәзер Казанның мәйданы 425 квадрат километрдан артык. Казанда миллионнан артык кеше яши.

Казан — зур промышленность шәһәре. Анда машина җитештерү промышленносте, химия промышленносте, җиңел промышленность, азык-төлек промышленносте үскән.

Казанга су юлы белән дә, тимер юл белән дә, самолёт белән дә барып була.

Күптән түгел Казанга экскурсиягә бардык. Казан — искиткеч матур шәһәр. Бигрәк тә безгә Казан Кремле ошады. Анда Кол Шәриф мәчете, Сөембикә манарасы, Благовещение соборы урнашкан. Кремль янындагы мәйданда герой-шагыйрь Муса Җәлилгә һәйкәл куелган.

Казанда Татар дәүләт академия театры бар. Ул Галиәсгар Камал исемен йөртә. Театр Кабан күле буендагы бик матур бинада урнашкан. Театрда драмалар, комедияләр куела. Иң атаклы спектакльләрнең берсе — «Беренче театр». Пьесаның авторы — Галиәсгар Камал. Театрда Равил Шәрәфиев, Ринат Таҗетдинов, Нәҗибә Ихсанова, Алсу Гайнуллина, Люция Хәмитова һәм башка күренекле артистлар эшли.

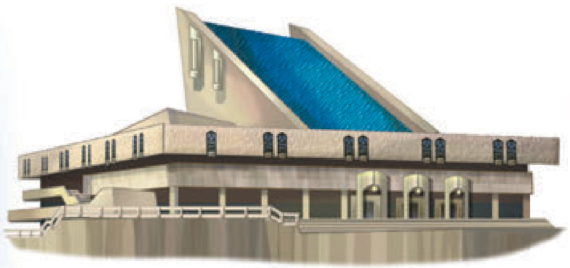

4. Бу раслаулар дөресме?

— Казан — искиткеч матур, тарихи шәһәр.
— Казан — яңа, яшь шәһәр.
— Алабугада тарихи урыннар күп.
— Казанда Кол Шәриф мәчете бар.
— Кол Шәриф мәчете җиде катлы.
— Сөембикә манарасы очында алтын ай бар.

5. Нокталар урынына тиешле кушымчаларны языгыз. Җөмләләргә сораулар куегыз.

а) 1. Без Казан Кремле яны... булдык.
2. Без Казан Кремле яны... автобус белән килдек.
3. Без Казан Кремле яны... зур горурлык белән киттек.

ә) 1. Без Сөембикә манара... күрдек.
2. Без Сөембикә манара... мендек.
3. Без Сөембикә манара... төштек.

6. Ә сез беләсезме? Казанны музейлар шәһәре дип атыйлар. Рәсемнәргә карагыз, Казандагы музейларны исегездә калдырыгыз.

Бакый Урманче музее

Габдулла Тукай әдәби музее

Татарстан Республикасы Дәүләт сынлы сәнгать музее

Максим Горький әдәби-мемориаль музее

Нәҗип Җиһанов музей-фатиры

Каюм Насыйри музее

Татарстан Республикасы Милли музее

7. Текстны укыгыз, бер-берегезгә сөйләгез.

Казан — бөек шәхесләр шәһәре. Анда татар галимнәре Каюм Насыйри һәм Шиһабетдин Мәрҗани, атаклы математик Николай Лобачевский, бөек шагыйрьләр Габдулла Тукай һәм Һади Такташ, күренекле рус язучылары Лев Толстой һәм Максим Горький, герой-шагыйрь Муса Җәлил, данлыклы җырчы Фёдор Шаляпин һәм башкалар яшәгән.

8. Рәсемнәргә карагыз, Казанда яшәгән атаклы кешеләрнең исемнәрен исегездә калдырыгыз.

Шиһабетдин Мәрҗани

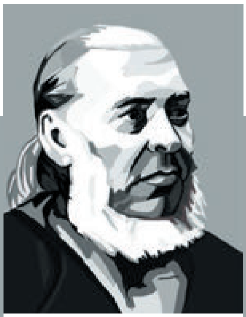
Сергей Аксаков

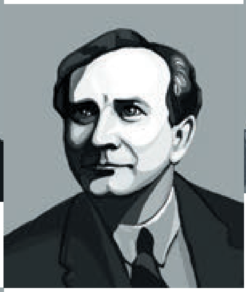
Василий Качалов

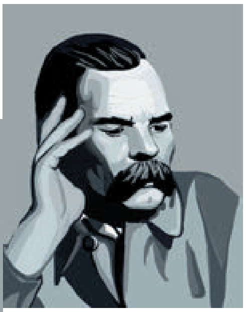
Максим Горький

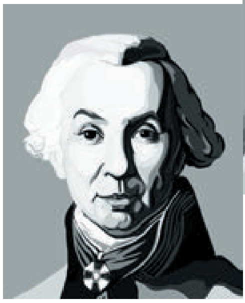
Александр Суворов

Фёдор Шаляпин

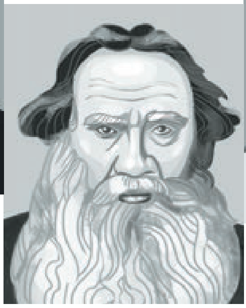
Лев Толстой

Каюм Насыйри

9. Дәвам итегез.

Н.И.Лобачевский — атаклы математик.
Г.Р.Державин — ... .
С.Т.Аксаков — ... .
Ф.И.Шаляпин — ... .
Л.Н.Толстой — ... .
М.Горький — ... .
В.И.Качалов — ... .
А.А.Фадеев — ... .

64—65 нче дәресләр

1. Исегездә калдырыгыз!

Гади җөмләләр җыйнак һәм җәенке булалар.

Җыйнак (нераспространённые) **җөмләләр**	**Җәенке** (распространённые) **җөмләләр**
Баш кисәкләрдән, ягъни (т.е.) ия белән хәбәрдән генә торган җөмлә **җыйнак җөмлә** дип атала. Әти укый. Мин барам.	Баш кисәкләре һәм иярчен кисәкләре булган җөмлә **җәенке җөмлә** дип атала. Әти китап укый. Мин бүген Казанга барам.

2. Бирелгән җыйнак җөмләләрдән җәенке җөмләләр ясап языгыз.

1. Без барабыз.
2. Мин шөгыльләнәм.
3. Ул уйный.

3. Саннарның дөрес язылышын искә төшерегез. Үрнәк буенча саннарны сүзләр белән языгыз.

Үрнәк: 3 — өч, 15 — унбиш, 246 — ике йөз кырык алты, 2018 — ике мең унсигез.

9, 28, 82, 350, 673, 1995, 2005, 2017.

4. Диалогны үзара сөйләшегез.

— Оля, син беләсеңме, соңгы елларда Казан бик нык үзгәрде.

— Әйе, Казан үзенең меңьеллыгын бәйрәм итте. Аннан соң Казанда Бөтендөнья җәйге Универсиадасы үткәрелде.

— Сиңа Миллениум күпере ошыймы?

— Әйе, ошый. Ул Казансу елгасы аша үтә. Ул искиткеч. Бигрәк тә кич белән матур. Күпергә 45 м биеклектәге «М» хәрефе формасында пилон куелган. Ә синең Казан метросында булганың бармы?

— Әйе. Ул бик матур, сәнгатьчә эшләнгән. Бүген 10 станция бар: Әмәт тавы, Тукай мәйданы, Җиңү проспекты, Постау (Сукно) бистәсе, Яшьлек һәм башкалар.

5. Текстны укыгыз. Ни өчен Казанны спорт шәһәре дип атыйбыз?

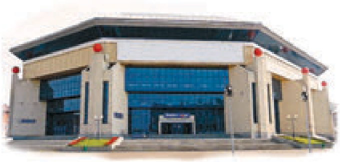

Казан — спорт шәһәре. Ул 2009 нчы елда «Спорт башкаласы» номинациясендә «Россиянең алтын командасы» милли премиясен алды.

Казанда 2013 нче елда — Универсиада, 2014 нче елда фехтование буенча дөнья чемпионаты узды. 2015 нче елда — су спорты төрләре буенча дөнья чемпионаты, 2017 нче елда футбол буенча Конфедерацияләр кубогы һәм 2018 нче елда дөнья чемпионаты узачак. Башкалабызда илебездә бердәнбер булган спорт корылмалары күп: Үзәк стадион, Баскет-холл, Татнефть-Арена, Теннис академиясе, Чирәм хоккее үзәге, Волейбол үзәге, «Ак Барс» көрәш сарае, Ишкәкле спорт төрләре үзәге һәм башкалар. Гомумән алганда (в общем), Казанда 1645 спорт корылмасы бар.

Яңа «Казан-Арена» стадионы 45000 тамашачыны кабул итә ала. Анда балалар шәһәрчеге, сәүдә павильоннары, тренажёр заллары, теннис корты, ачык бассейннар урнашкан.

бердәнбер — единственный
корылма — сооружение
сәүдә (нокталары) — торговые (точки)

6. Текстны укыгыз. Казандагы ял итү урыннары турында бер-берегезгә сөйләгез.

Казанда ял итү өчен дә барлык шартлар тудырылган. Казан — бик кунакчыл шәһәр. Шәһәрдә туристлар өчен ике йөздән артык агентлык, кырыктан артык кунакханә булуы шул турыда сөйли. Алар арасында халыкара дәрәҗәдәгеләре дә бар: «Мираж», «Корстон», «Шаляпин Палас Отель». Кунакханәләрдә уңайлы номерлар, аерым кунак бүлмәләре, зур телевизор, Wi-Fi бар, «швед өстәле» формасындагы иртәнге аш түләүгә кертелгән. Бирердә ябык бассейн, спа-салон, сауна һәм мунча да бар.

Казанда күңел ачу парклары күбрәк җәйге ял белән бәйле. Заманча паркларның берсе — «Кырлай» паркы. Ул Мәскәү районында, Казансу елгасы ярында урнашкан. Монда төрле аттракционнар, кафелар, сәүдә

нокталары эшли. Төп урынны күзәтү тәгәрмәче (колесо обозрения) алып тора. Ул биеклеге буенча Россиядә өченче урында (55 метр). Әлеге аттракционда бер сәгать эчендә 3600 кеше ял итәргә өлгерә. Югарыдан шәһәр манзарасын, Казанның тарихи өлешен, Идел елгасын күзәтергә мөмкин.

Аквапарклар — балаларның һәм олыларның яраткан ял итү урыны. Казанда алар — ике. Аларның берсе — «Ривьера» аквапаркы. Монда 50 дән артык аттракцион, төрле тирәнлектәге бассейннар, тайдырмый торган идәннәр, дулкынлы бассейн, кечкенәләр өчен шуу таулары бар.

манзара — вид, пейзаж, панорама
кунакчыл — гостеприимный
шартлар тудыру — создать условия
халыкара дәрәҗәдәге — международного уровня

66—67 нче дәресләр

1. Сүзләрне дөрес укырга өйрәнегез, тәрҗемәсен табыгыз.

Башкала, күренекле, истәлек, үзенчәлекле, биеклек, катлы, алтынланган, шәхес, бәйле, тарихи, күңел.

2. Сүзләрнең логик парларын табыгыз.

Татарстан		ханбикә
манара		легенда
Сөембикә	?	Мәскәү
Россия		ярымай
тарих		Казан

3. Текстны укыгыз.

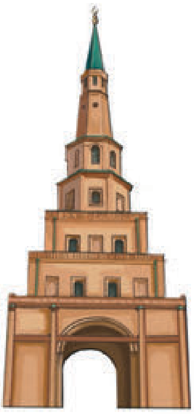

Сөембикә манарасы — Казанның иң күренекле архитектура истәлеге. Манараның гомуми биеклеге — 58 метр. Ул Казансу елгасыннан 70 метр ераклыкта урнашкан.

Манара җиде катлы. Аның өстәге өлешендә күзәтү өчен җайланган тәрәзәләр бар. Манараның очында алтынсу ярымай балкый.

Манара тарихи шәхес — Сөембикә ханбикә исеме белән бәйле. Сөембикә искиткеч гүзәл ханбикә була. Аның образы безнең чорга тарихи язмалар, риваятьләр, бәетләр аша килеп җиткән һәм хәзер дә халык күңелендә яши.

4. Тексттан бирелгән эчтәлектәге җөмләләрне табып укыгыз.

1. Сөембикәнең матурлыгы.
2. Манараның биеклеге.
3. Манараның үзенчәлекләре.
4. Манараның исеме.

5. Җөмләләрне текст эчтәлеге тәртибендә урнаштырыгыз.

1. Манара тарихи шәхес — Сөембикә ханбикә исеме белән бәйле. 2. Манараның очында алтынсу ярымай балкый. 3. Сөембикә искиткеч гүзәл ханбикә була. 4. Сөембикә манарасы — Казанның иң күренекле архитектура истәлеге.

6. 5 нче күнегүдәге җөмләләрнең баш һәм иярчен кисәкләрен билгеләгез.

7. Җөмләләрне текст эчтәлеге буенча дәвам итегез.

1. Сөембикә манарасы — Казан Кремленең ... .
2. Манараның гомуми биеклеге ... .
3. Манараның очында ... .
4. Манараның исеме ... .

8. Сорауларга җавап бирегез.

1. Сөембикә манарасы Казанның кайсы җирендә урнашкан?
2. Манараның исеме кайсы тарихи шәхес белән бәйле?

9. Позовите друга съездить в Казань на экскурсию, убедите его в необходимости поездки.

10. Спросите у друга:

— был ли он в Казанском Кремле;
— видел ли он башню Сююмбике;
— знает ли он о Сююмбике.

11. Вам хочется побывать в Казанском Кремле. Как вы об этом скажете родителям?

12. Интернет аша Сөембикә ханбикә турында материал туплап килегез. Бер-берегезгә сөйләгез.

13. Бу манаралар кайда урнашкан? Алар турында Интернет аша мәгълүмат туплагыз, сөйләргә өйрәнегез.

Сөембикә манарасы	?	Париж
Пиза манарасы		Мәскәү
Эйфель манарасы		Казан
Спас манарасы		Италия

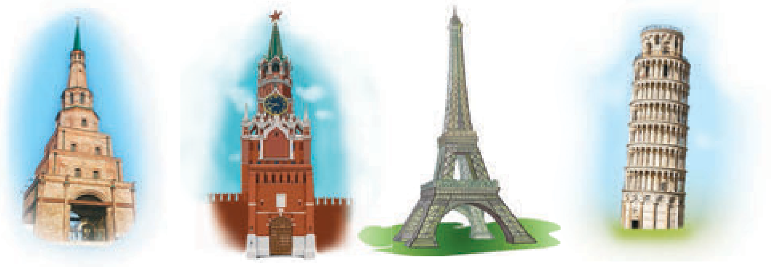

68 нче дәрес

Үз-үзегезне тикшерегез!

1. Какие вопросы вы зададите, чтобы узнать:

— люди каких национальностей проживают в Татарстане;
— как они живут;
— какие языки являются государственными в Татарстане;
— что нарисовано на Государственном гербе Татарстана;
— какого цвета Государственный флаг Татарстана;
— кто является автором музыки и слов Государственного гимна Татарстана?

2. Как спросите у друга:

— каких татарских поэтов, писателей он знает;
— какие реки есть в Татарстане;
— какие исторические места есть в Татарстане?

3. Как скажете, что:

— вы были в музее Мусы Джалиля;
— вы ходили в Национальный музей Республики Татарстан;
— вам в музее понравились все экспонаты?

4. Сообщите о том, что:

— башня Сююмбике — украшение Казанского Кремля;
— Татарстан — республика в составе Российской Федерации.

5. Әйтик, сез Башкортостанга кунакка бардыгыз. Казан шәһәре турында нәрсәләр сөйләр идегез?

Сүзлек

А

агу — яд
агуланырга — отравляться, травиться
агыз — лей, пролей
адым — шаг
аергыч — определение
аеруча — особенно
аерылып тора — выделяется, разнится
аерым — отдельный
азат — свободный
акрынлап — медленно, тихонько
аксыл — беловатый, белёсый
аксыл-көрән — бежевый
актар — рой, вороши
акыллы — умный
алайса — если так
алан — поляна
алдакчы — обманщик, врун
алдаша — обманывает, врёт
алтын — золото; золотой
аннан соң — после
ант — клятва
аныклагыч — поясняющее, уточняющее слово
аныклык — ясность, конкретность
аңгыра — глупый
аңла — пойми
аптыра — растеряйся
аралаш — общайся
аралашу — общение
арасында — среди, между
аркылы — через, поперёк
артык — слишком, более
аръяк — та сторона, заречье
арый — устаёт
ас — низ
асыл — драгоценный, благородный
атаклы — знаменитый
атказанган — заслуженный
атла — шагай
атна — неделя
ачу — гнев, зло
ачы — горький, кислый
ачыш — открытие
ашык — торопись
аяз — ясный

Ә

әгәр — если
әдәби — литературный
әдәп — вежливость, приличие
әдәпле — вежливый
әдип — писатель, литератор
әзер — готовый
әйтем — поговорка
әкәмәт — чудный
әкиятче — сказочник
әкрен — медленно; медленный
әлбәттә — конечно
әллә — или, либо
әңгәмәдәш — собеседник
әсәр — произведение
әһәмият бирү — обращать внимание
әшәке — плохо; плохой

Б

байлык — богатство
бака — лягушка
балачак — детство
барыбер — всё равно
барысы — все, всего
бастыр — издай, печатай
басым — ударение
баткак — грязь, слякоть
батырлык — геройство
башваткыч — головоломка
башка — другой
башкача — по-другому
башлангыч — начальный
башта — сначала, сперва
бәйлек — послелог
бәйлек сүз — послеложное слово
бәла — беда, несчастье
бәлки — возможно, вероятно
бәрәңге — картофель
бәргәләнә — мечется
бәс — иней, изморозь
бәхәс — спор
бәхет — счастье
бәя — цена
бәялә — оцени
бел — знай, узнай
белемле — образованный
бераз — немного
бервакыт — однажды
бергә, бергәләп — вместе
бердәнбер — единственный
беркем — никто
бернинди — никакой
берничә — несколько
берьюлы — сразу, одновременно
билгелә — отметь

билгеле — известный
бозылырга — портиться, повреждаться
болга — маши
болытлы — облачно
боргалана-сыргалана — крутится-вертится, извивается
борчыла — беспокоится, тревожится
борыл — повернись
борынгы — древний
бөек — великий
бөҗәк — насекомое
бөртек — крупинка, зерно, капля
бөтен — целый, весь
бөтенләй — полностью
бугай — кажется, как будто
буена — вдоль, по
буйлап, буенча — по
булыш — помогай
бурыч — долг
бута — путай, мешай
буталчык — запутанный
буш — пусто; пустой
бушлык — пустота
буын — поколение
бүләк — подарок
бүлдермә — не прерывай
бүлек — глава
бүрәнә — бревно
бүрек — шапка
бүтән — другой

В

вак — мелко; мелкий
вакыйга — событие, происшествие
вакыт — время, пора, период, срок, момент
ват — разбей, сломай, расколи
ватык — разбито, сломано; разбитый, сломанный
вәгъдә — обещание, обет
вөҗдан — совесть

Г

гадәт — привычка, навык, обычай, нрав
гадәти — привычный
гадел — честный, справедливый
гаеп — вина
гаепле — виновный
гаҗәп — удивительно; удивительный
гаҗәпләнә — удивляйся
газап — мучение
галим — учёный
гарьләнергә — обижаться, оскорбляться
гасыр — век
гафу ит — извини, прости
гашыйк — влюблённый, любящий
гәүдә — туловище, тело
гомер — жизнь
гореф-гадәт — обычаи, традиции
горур — гордый
горурлан — гордись
гөлҗимеш — шиповник
гөрләвек — ручеёк
гыйлем — знание, наука

Д

дан — слава
данлыклы — знаменитый, прославленный
даһи — гениальный
дәва — лекарство
дәвам ит — продолжи
дәлиллә — докажи
дәрәҗә — степень, звание
дәррәү — вместе, дружно
дәрт — страсть
дәүләт — государство
дәһшәтле — страшный, зловещий
дерелди — дрожит
димәк — следовательно, таким образом
дистә — десяток
дөнья — мир
дошман — враг
дусларча — по-дружески
дым — влага

Е

егет — парень
елан — змея
елга — река
елмай — улыбайся
ерак — далеко; далёкий
ерта — рвёт
еш — часто

Ж

җай — удобный момент, возможность
җәза — наказание
җәмгыять — общество
җәяүле — пеший
җимерелә — разваливается
җиңелчә — слегка, налегке
җирән — рыжий
җитәкче — руководитель
җитәрлек — достаточный
җитди — серьёзный
җитез — ловкий, шустрый
җөмлә — предложение
җыентык — сборник

жый — собирай, убирай
жырла — пой

З

занарлы — вредно; вредный
зарарлый — вредит
зарлан — жалуйся
затлы — знатный; дорогой
зыян — вред
зыянлы — вредно; вредный

И

игезәк — близнец
игълан — объявление
игътибарлы — внимательный
иҗат — творчество
иҗек — слог
икътисад — экономика
илт — отнеси
имгәтергә — калечить, ушибить
имеш — будто бы, мол, дескать
имтихан — экзамен
инеш — источник, родник
иптәш — товарищ
ир-ат — мужчина
ирек — свобода, воля
ирекле — свободный
ireш — добейся, достигни
иркәлә — ласкай
иркен — просторно; просторный
иртәнге — утренний
исән — живой, здоровый
исәнләш — здоровайся
исәнлек — здоровье
исемлек — список
иске — старый
искечә — по-старому
искиткеч — изумительный
истә калдыр — запомни
ихтирам — уважение
ичмаса — хотя бы
ишек төбе — у порога
ишет — услышь
ия I — подлежащее
ия II — хозяин
ияләш — привыкай
иярт үче — подчинительный

Й

йодрык — кулак
йокла — спи
йолдыз — звезда
йомшак — мягко; мягкий
йон — шерсть
йонлач — мохнатый, волосатый
йорт — дом
йөгер — беги
йөз — плыви
йөзек — перстень
йөреш — ход
йөткер — кашляй

К

кабатла — повтори
кабырга — ребро
кагыйдә — правило
кадәр — до
казылма — ископаемый
кайбер — некоторый
кайвакыт — иногда
кайгы — горе
кайгырт — заботься
кайнаган — кипячёный
кайнар — горячий
кайсы — который
кайчак — иногда
кайчан — когда
кал — останься
калтыра — трясись
калын — густой; толстый
камыр — тесто
кан — кровь
канат — крыло
канәгать — довольный
карак — вор
караңгы — темно; тёмный
кардәш — родственник
карчык — старуха
каршы — противоположный, напротив
каурый — перо
каушый — теряется, смущается
кач — прячься
кәеф — настроение
кебек — как
кемдер — кто-то
кереш — введение
кереш сүз — вводное слово
кешелек — человечество
кибеп баручы — засыхающий
киләсе, киләчәк — будущий
килеш — падеж
килешү — соглашение, уговор
кимерә — грызёт
кими — уменьшается, убавляется
кимчелек — недостаток
кинәт — внезапно, вдруг
киңәш — совет
киңәш ит — советуй
кирәкле — нужный
кире — обратно

киресенчә — наоборот
кис — режь
кисәкчә — частица
кисәтү — предупреждение
кич — вечер
кичә — вчера; вечеринка
кичереш — переживание
кичке — вечерний
кишер — морковь
коелып төште — растерялся, рассыпался
койрык — хвост
коры — сухой
коткару — спасение
котла — поздравь
коточкыч — страшный
кочаклый — обнимает
көймә — лодка
көл I — смейся
көл II — зола
көнбатыш — запад
көндез — днём
көндезге — дневной
көнкүреш — быт; бытовой
көнләшергә — ревновать, завидовать
көнчыгыш — восток
көньяк — юг
көрәш — борьба
көт — жди
көчәй — усиливайся
куак — куст
куан — радуйся
куаныч — радость, восторг
куе — густо; густой
куллан — используй
кулъязма — рукопись
кунак — гость
курка — боится
куркусыз — бесстрашный
куркыныч — страшный
куркыта — пугает
куярга — положить
күк — небо; голубой
күл — озеро
күнегү — упражнение
күңел ач — развлекайся
күңелле — весело; весёлый
күптән — давно
күпчелек — большинство
күрә — видит
күренекле — видный
күренеш — явление
күрешергә — здороваться, встречаться
күрше — сосед
күчер — спиши; перемести
кызган — жалей
кызганычка каршы — к сожалению
кызыксын — интересуйся
кыйбат — дорого; дорогой
кыйммәтле — дорогой, дорогостоящий
кылана — кокетничает, изображает
кыланчык — кокетливый
кыланыш — поступок, выходка
кыргый — дикий
кырыс — суровый, строгий, резкий
кычкыра — кричит
кыю — смелый, отважный
кыяр-кыймас — застенчиво
кыяфәт — внешний вид

Л

лаек була — удостоен
лаеклы — заслуженный
лалә — тюльпан
ләкин — но

М

маҗара — приключение
маҗаралы — приключенческий
максат — цель
мактан — хвались
мактанчык — хвастун
мактаулы — похвальный
маңгай — лоб
матдә — вещество, материя
матурлык — красота
махсус — специальный, особый
мәгълүмат — информация
мәгънә — смысл
мәдәни — культурный
мәдәният — культура
мәҗбүри — обязательный
мәйдан — площадь
мәкалә — статья
мәңге — вечно; вечный
мәртәбә — раз
мәртәбәле — авторитетный
мәрхәмәтле — милосердный
мәсьәлә — задача
мәчет — мечеть
менә — вот
мескен — несчастный, жалкий
милли — национальный
милләт — нация
мирас — наследие
мисал — пример
могҗиза — чудо
моны — это
моң — мелодия
моңлы — мелодичный
мөгаен — наверное, по-видимому
мөмкин — можно
мөнәсәбәт — отношение

мөстәкыйль — самостоятельный
мөһим — важно; важный
мул — щедрый, изобильный

Н

надан — необразованный, безграмотный
намус — честь, совесть
нәкъ — именно, точь-в-точь
нәни — маленький
нәшрият — издательство
нигез — основа
ниһаять — наконец
нур — луч
ныгыт — укрепи, закрепи

О

оекбаш — носок, носки
озак — долго; долгий
озат — проводи
озын — длинный
онык — внук, внучка
оныт — забудь
онытылмаслык — незабываемый
остаз — наставник
охшаш — похож
оч — конец, кончик
очраш — встречайся
очсыз — дёшево; дешёвый
ошый — нравится
оя — гнездо
оял — стыдись
оялчан — застенчивый, совестливый

Ө

өем — куча
өз — рви
өзек — отрывок
өй I — складывай
өй II — дом
өлгер — ловкий, проворный
өлгерергә — успевать, поспевать
өлешчә — частично
өлкә — область
өлкән — взрослый, старший
өр-яңа — совершенно новый
өстә — наверху

П

патша — царь
пешер — вари, пеки
почмак — угол
пөхтә — опрятный, чистый
пычрак — грязь; грязно; грязный

Р

расла — подтверди, докажи
рәнҗет — обижай
рәссам — художник
рәхәт — приятно, хорошо
рәхим ит — добро пожаловать
риза — согласен, согласна
ризык — пища
рөхсәт — разрешение
рух — дух, душа
рухи — духовный

С

сабыр — терпеливый
сагын — скучай, тоскуй
сагыш — тоска
саен — каждый; каждый раз, когда
сайла — выбирай
сайланма — избранное
сайрый — поёт, щебечет
сакла — береги
салам — солома
сан — число
саран — скупой
саулык — здоровье
саф — чистый, свежий
саф күңелле — искренний, честный
сәбәп — причина
сәер — странный
сәламәт — здоровый
сәләт — способность, талант
сәүдә — торговля
сәяхәт — путешествие
селкенергә — шевелиться, раскачиваться
сер — секрет
сиз — чувствуй
сизгер — чуткий
сикер — прыгай
симез — тучный, полный, жирный
сип — поливай
сирәк — редко
соклан — восхищайся
соңга кал — опоздай
сөекле — любимый
сөен — радуйся
сөенеч — радость
сөй — люби
сөйкемле — симпатичный, обаятельный
сөйлә — рассказывай, говори
сөйләш — разговаривай
сугыш — война
суз — тяни
сукыр — слепой
сул — левый
сулыш — дыхание

сулыш алу — вдохнуть
сумала — смола
сурәтлә — опиши, изобрази
сусыл — сочный, водянистый
суырып ала — выдёргивает
сүзеңдә тор — держи слово
сүндер — туши, выключи
сыек — жидкий
сызгыр — свистни
сыйфат — прилагательное
сыйфат фигыль — причастие
сына — ломается

Т

таба — сковорода
табигать — природа
табигый — природный, естественный
табын — накрытый стол
табыш — находка
табышмак — загадка
тавыш — голос
тамчы — капля
тамыр — корень
тантаналы — торжественный
танылган — известный
таныш — знакомый
таң калдыр — удиви
тапкыр — раз
тартылырга — тянуться
тапшыр — передай
тапшыру — передача
тар — узкий
таратучы — распространитель
тарих — история
тарихи — исторический
тартык — согласный
тартыл — потянись
тасма — лента
татлы — сладкий
тату — дружный
ташлан — бросайся
таяк — палка
тәбәнәк — низкий
тәвәккәл — решительный
тәҗрибә — опыт
тәкәббер — упрямый; высокомерный
тәкъдим — предложение
тәкъдим ит — сделай предложение
тәмамла — заканчивай
тәмамлык — дополнение
тән — тело
тәрбияле — воспитанный
тәртипле — дисциплинированный
тәүге — первый
тәэсир — влияние
тезмә фигыль — составной глагол
тезүче — сочинительный
теге — тот
тегермән — мельница
телә — желай
теләк — желание
телдән — устно
телем — кусок
текә — крутой
теркәгеч — союз
терлек — скот
тешлә — кусай
тигез — ровно
тиздән — скоро
тик яту — бездельничать
тиле — глупый
тимәскә — не трогать
тимер юл — железная дорога
тиңдәш кисәкләр — однородные члены
тип — пинай
тирән — глубокий
тор — вставай
тормыш — жизнь
тот — держи, лови
тоташ — сплошной
төбәк — край, область, регион
төгәл — точно; точный
төзә — целься
төзүче — строитель
төнлә — ночью
төньяк — север
төп — основа; основной
төрен — кутайся
төркем — группа
төчкер — чихай
төш I — сон
төш II — слезай
төш III — ядро
ту — родись
туган — родственник
тугры — верный
тузан — пыль
тузганак — одуванчик
тукта — остановись
тукталыш — остановка
туктат — останови
тупас — грубый, невежливый
туры — прямо; прямой
туры килә — подходит
турында — о, про
түгәрәк — круглый
түлә — плати
тыйнак — скромный
тын — спокойный, тихий
тыныч — спокойно
тыңла — слушай
тырыш — старайся
тыюлык — заповедник

У

уз — проходи
уй — мысль
уйчан — задумчивый
умыртка сөяге — позвоночник
уң — правый
уңган — деловой, умелый
уңдырышлы — плодородный
уңыш — урожай
урам — улица
урнаш — устраивайся
урта — середина; средний
уртак — общий, совместный
уртаклашырга — поделиться
уртаклык — общность, взаимность
уртача — средний; средне
усал — злой
уч — ладонь
учак — костёр
уян — проснись
уят — разбуди

Ү

үги — неродной, чужой
үз — свой
үзара — взаимный
үзгәрт — измени
үзе — сам, само, сама
үзенеке — свой
үзенчәлекле — своеобразный
үзләренчә — по-своему, как сами желают
үзлегеннән — произвольно
үкенеч — раскаивание
үкенечле — жалко; досадный
үпкәлә — обижайся
үрмәли — ползает
үрчет — разводи
үс — расти
үт — проходи
үткәр — пропусти
үткен — острый; хваткий, бойкий

Ф

файда — польза, выгода
файдалан — пользуйся, используй
файдалы — полезный
фән — наука
фәнни — научный
фикер — мысль

Х

хак — правда, истина, право
хаклы — прав; законный, справедливый
халык — народ
хат — письмо
хата — ошибка
хәбәр I — весть, известие
хәбәр II — сказуемое
Хәерле көн! — Добрый день!
Хәерле юл! — Счастливого пути!
хәзер — сейчас, теперь, нынче
хәзинә — богатство, достояние
хәл I — сила, мощь, бодрость
хәл II — обстоятельство
хәл ит — реши, уладь
хәл фигыль — деепричастие
хәрәкәт — движение
хәсрәт — горе
хәтле — до, по
хәтта — даже, вплоть
хыял — мечта

Һ

һава — воздух
һаман — всё время, постоянно
һәвәскәр — любитель; самодеятельный
һәйкәл — памятник
һәлак була — погибает
һәм — и
һәрбер — каждый
һәрвакыт — всегда, постоянно
һәркайсы — каждый
һәркем — каждый (человек)
һичшиксез — без сомнения
һөнәр — профессия

Ч

чаклы — до
чакыр — зови
чат — перекрёсток
чая — бойкий, отчаянный
чаялык — лихость; смелость
чәүкә — галка
чебен — муха
чир — болезнь
чирәм — трава
чирек — четверть
чит ил — зарубежная страна
читләш — отдаляйся
чишмә — родник
чөнки — потому что
чүлмәк — горшок
чыгыш — выступление
чыда — терпи
чык — выйди
чын күңелдән — от всей души
чынлап — в самом деле
чынык — закаляйся

Ш

шагыйрь — поэт
шаккат — удивляйся, поражайся
шалтырат — звони
шарт — условие
шат — радостный
шатлан — радуйся
шатлык — радость
шаян — озорной, шаловливый
шәп — здорово, хорошо
шәүлә — тень
шәфкатьле — милосердный
шома — гладкий
шу — катайся
шул — тот
шулкадәр — так, до такой степени
шунда — там
шуңа — потому, поэтому
шуңа күрә — поэтому, потому
шуыш — ползай

Ы

ылыс — хвоя
ыңгыраш — стони
ыргыт — бросай
ышан — верь, поверь
ышанмыйча — не веря
ышанычлы — верный, надёжный

Э

эз — след
эзлә — ищи
эл — повесь
эләк — ловись, попадись
элгеч — вешалка
элек — раньше
элемтәче — связной, связист
энә — иголка
эндәш — обращайся
эндәш сүз — обращение
энҗе — жемчужина
эре — крупный, большой
эрербез — растаем
эссе — жарко; жаркий
эч — живот
эчке — внутренний
эшлекле — деловой
эшчән — трудолюбивый

Ю

юан — толстый, полный
юаш — тихий, скромный, кроткий
югал — исчезни
югалт — теряй
югары — верхний, высший
юеш — мокрый, сырой, влажный
юка — тонкий
юкә — липа
юкка — напрасно, зря
юклык — отсутствие, неимение
юл — дорога, путь
юлдаш — спутник, попутчик
юлчы — путник, проезжий, странник
юмарт — щедрый, добрый
юньсез — бестолковый, плохой
юри — умышленно, нарочно

Я

ябык — худой; закрытый
ябыш — цепляйся, приклеивайся
ябыштыр — приклей
ягулык — горючее
ягымлы — ласковый
язмыш — судьба
як — сторона, край
яки — или
якла — защищай
якташ — земляк
якын — близко
якынлаш — приближайся
якын-тирәдә — поблизости
ял ит — отдыхай
яланаяк — босиком
ялкын — пламя, огонь
ялгыз — одинокий
ялгыш I — ошибка; ошибочный
ялгыш II — ошибайся
ялганла — лги, ссори
ялтыра — блести
ялына-ялына — всячески упрашивая
ямь — прелесть
ямьле — красивый, уютный
ян — гори
янәшә — рядом
яңа — новый
яңалык — новость
яңгыра — греми, звучи
яңгырау — звонкий
яра — рана
ярты — половина
яса — делай
ят — ложись
ятла — выучи
яттан — наизусть
яшен — молния
яшер — прячь
яшерен — тайный
яшьлек — молодость
яшьтәш — ровесник

Эчтәлек

Күп укыган күп белер

1—19 нчы дәресләр 4

Мин һәм минем яшьтәшләрем

20—44 нче дәресләр 30

Табигать һәм кеше

45—59 нчы дәресләр 58

Туган җирем — Татарстан

60—68 нче дәресләр 77

Сүзлек 88

Учебное издание
Серия «Күңелле татар теле»

Хайдарова Роза Закиевна
Малафеева Рамиля Лябибовна

ТАТАР ТЕЛЕ

8 класс

Учебник для образовательных организаций основного общего образования
с обучением на русском языке (для изучающих татарский язык)

Группа разработчиков учебно-методического комплекта
Авторы *Р.З. Хайдарова,*
Р.Л. Малафеева
Научный консультант *Ф.А. Ганиев*
Руководитель проекта *М.Ф. Ганиев*
Художественный редактор *С.В. Киатров*
Руководитель группы художников и верстальщиков *Д.И. Бариев*
Вёрстка *Е.Б. Шараповой*
Координатор проекта *А.М. Ганиев*
Технический руководитель *М.Р. Башаров*
Редакторы *А.А. Башарова, Ф.Ш. Ахметзянова*
Художники *Н.К. Авдеева, Г.И. Гилазетдинова,*
А.А. Бронникова, Ж.А. Буланкова
Руководитель административной группы *А.З. Муртазина*
Административная группа *А.Т. Марданова, А.Ф. Рахимова*

Соответствует требованиям СанПиН 2.4.7.1166-02 «Гигиенические требования к изданиям учебников
для общего и начального профессионального образования».

Подписано в печать 01.01.2015. Формат 84x108 $^{1}/_{16}$. Бумага офсетная. Гарнитура «Школьная».
Печать офсетная. Уч.-изд. л. 6. Тираж 29000 экз. Заказ

Издательство «Татармультфильм».
420124, г. Казань, ул. Сулеймановой, 5.
www.tatarmultfilm.ru

Отпечатано в полном соответствии с качеством предоставленных издательством «Татармультфильм»
материалов в типографии филиала АО «ТАТМЕДИА» «ПИК «Идель-Пресс».
420066, г. Казань, ул. Декабристов, 2.

Жө
Предл

Баш кисәкләр
Главные члены предложения

Ия
Подлежащее

кем?
нәрсә?

Хәбәр
Сказуемое

нишли?
нишләде?
нишләгән?
нишләячәк?
нишләр?
нинди?
кем?

Аер
Опред

нинди
ничән
кайсы
кемне
нәрсән

млә
ожение

Иярчен кисәкләр
Второстепенные члены предложения

гыч
еление

?
че?
?
ң?
мең?

Тәмамлык
Дополнение

кемгә?
нәрсәгә?
кемне?
нәрсәне?
нәрсә белән?
кем белән?
нәрсә турында?
кем турында?
кемнән?
нәрсәдән?

Хәл
Обстоятельство

кайда?
кайчан?
ни өчен?
нинди максат
белән?
нишләсә?
ничек?
күпме?

Школьный учебник
серия
«Күңелле татар теле»

ISBN 978-5-906508-06-5

издательство
«Татармультфильм»